

XIII. századi építőműhely Veszprémben

(A Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése III.)

A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványairól szóló dolgozatomban¹ a későromán emlékműanyag kérdését csak futólag érintettem. Ennek két oka volt: egyrészt az, hogy a cikkem megírásához alapul szolgáló faragványos anyagban ez a korszak alig volt képviselve, másrészt pedig az, hogy a várbeli későromán emlékműanyag zöme — a Szt. György-kápolna anyaga — éppen publikálás alatt volt,² így e kérdésben nem foglalthattam állást. Mint dolgozatomban említettem, az 1907-es átépítés alkalmával a székesegyházból előkerült és ránkmaradt négy későromán faragvány közül három idegen eredetű, és csak egy tartozhatott a székesegyházhoz.³ Az előbbieket közül kettő kétséget kizáróan a Szt. György-kápolna oszlopfője, a harmadik pedig — bár eredetének kérdésében ma már nem mernék olyan határozottan állást foglalni — egy olyan kőfaragványcsoporthoz tartozik, amelynek jelentősége — újabb leletek révén, — éppen az elmúlt két-három évben növekedett meg. A szóban forgó kő (47. sz.) tehát szerény előhírnöke volt annak a tekintélyessé terebélyesedett csoportnak, amelynek vizsgálatát az alábbiakban célul tűztem ki. Céloom a feldolgozással elsősorban az, hogy a faragványcsoport összefüggéseinek részletes elemzésével pótoljam azokat a hiányokat, amelyek e tekintetben a két említett munkában mutatkoznak, és ezzel hozzájáruljak a veszprémi későromán építőtevékenység reálisabb megítéléséhez.⁴

Mindenekelőtt faragványaink formai-szerkezeti összefüggéseit szükséges tisztáznunk. Ehhez a legcélszerűbb két, méretére és kiképzésére nézve csaknem azonos kőből kiindulni: ezek kétségtelenül a csoport legjellegzetesebb tagjai (46. a, 85. sz.; 1—2. kép). Mindkettő közös felfekvésű felületből kiinduló és szétágazó, kettős ívindítást képez. Az ívek összetett vonalúak: a köveinken látható részük a háromkaréjos motívum oldalsó eleméből és középső ívének kb 1/4-éből áll. A felfekvésű felület a kő szélétben elnyúló, téglalapalakú; ennek megfelelően a hozzá kétfélel csatlakozó bélletsíknál is a szélességi kiterjedés dominál. A különleges ívmegoldás mellett a faragványok jellegzetes megjelenési formája abból adódik, hogy az ívek hátát is kifaragták, és így ezek nem csupán egy-egy felületben jelentkeznek, hanem három dimenzióban; mintha széles, vastos hevederek nyúlnának felfelé (1. kép). Ez a hatás különösen erős akkor, ha köveink illesztési felületeit szemléljük, amelyek e „hevederek” keresztmetszetét nyújtják. Az elmondottakból következik, hogy az ívek homloknezete sávyszerű hatást kelt; e sávok azonban közös alapból nőnek ki, mert az ívhátak a felfekvésű felületnél jóval magasabban találkoznak. Az ívhátak kivételével valamennyi felület gondosan faragott. A homlok-síkok és a bélletsík találkozásánál az élek egyszerű tagozásban oldódnak fel, amely két hengertag közötti horonyból áll. A tagozás profilja folytonos vonalú, a pozitív és negatív tagozatok tehát minden törés nélkül, hullámosan mennek át egymásba.

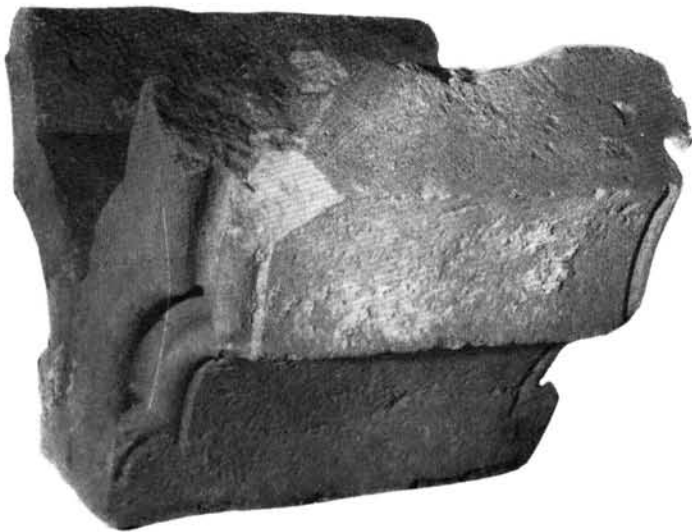
A sima felfekvésű felület, a kétféle ágazó ívindítások, továbbá az, hogy a két homlok-sík egyenrangúan kezelt, a bélletsík pedig teljesen sima, világosan mutatja, hogy valamilyen osztással ellátott, tehát többtagú, szabad (nyílászáró szerkezet nélküli) nyílások maradványaival állunk szemben,

amelyek háromkaréjos lezárásúak voltak. A továbbiakban — a csoportunkba tartozó többi kőfaragványnak a fentiekkel összefüggésben történő vizsgálatára támaszkodva — megkíséreljük e nyílástípus hozzávetőleges rekonstrukcióját, majd ennek alapján építészettörténeti értékelését.

A kettős ívindításokkal a legszorosabban két jellegzetes alakú falazókő függ össze (46. b—c. sz.), amelyeknek egy-egy oldalát igen nagy gonddal faragták simára, míg a többi oldal jóval durvább megmunkálású, és habarcsnyomokkal borított. A két kő pontosan beilleszthető az ívindítások elvált szárai közé (3. kép), és ezzel nemcsak különös alakjuk nyer magyarázatot, hanem a nyílásrendszer egyik igen fontos formai összefüggésére is fény derül. A két ívindításos kő anyaga ugyanis világosszürke, majdnem fehér mészkő, a betéteké viszont vörös homokkő. Ez a színbeli eltérés nem pusztán azért figyelemreméltó, mert a polichromia tényét bizonyítja, hanem azért is, mert értelmezhetővé teszi az ívindításos kövek sajátos formai megoldását. Ezzel ugyanis világossá válik az, hogy az ívek „hevederszerű” kiképzése — tehát az ívhátak kifaragása — itt nem pusztán technikai fogás, hanem arra szolgál, hogy az ívek egyenletes sávként jelentkező homloknezete önálló formaelemként fejeződjék ki. Míg azonban köveink fentebb leírt megoldása ennek az önállósulásnak csupán a lehetőségét foglalja magában, a polichromia említett módon való alkalmazása ezt valóságossá és egyben hangsúlyossá teszi. Ebből a szempontból teljesen lényegtelen, hogy az ívek fölötti falfelület egységesen vörös kövekből áll-e, vagy pedig maga is polichrom (esetleg sávozott) volt; csupán az a lényeges — ez viszont bizonyos —, hogy a vörös homokkő betétek egy nagyobb, összefüggő falfelülethez tartoztak, amely közvetlenül a nyílások záradékai felett húzódott. Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy a falazat külső és belső síkját a két adott kő alapján *egyszerre* nem tudjuk magunk elé képzelni, és így fennáll az a lehetőség, hogy a polichromia csak az egyik (külső) síkban jelentkezett; — annak ellenére, hogy az ívindításos kövek kiképzése a külső és a belső nézet egyenrangúságára vall.

Csoportunk többi tagja a nyíláskomplexum vállvonal alatti kiképzésének megismeréséhez nyújt támpontot. E vonatkozásban elsőként a 88. számú kőfaragványt kell megemlítenünk. Ez nagyjából kockaalakú tömb, amelynek öt oldalát gondosan megfaragták, egyedül a hatodik maradt nyersen. Az utóbbival szemközti szélesebb oldallapot kétfelől ugyanaz a hullámos profilú éltagozás szegélyezi, amelyvel az ívindításos köveknél már találkoztunk. Az éltagozáshoz mindkét oldalon keskenyebb homlok-síkok csatlakoznak, amelyek szabálytalan vonalban végződnek. Maga a tagozás nem fut végig: a saroktól számítva mintegy 15 cm-es szakaszon maga az él válik láthatóvá (4. kép). Sajnos, a kettő közötti átmenetnél a kő erősen sérült, az azonban így is biztosra vehető, hogy a tagozást itt ugyanolyan pajzsmotívum zárta le, amelyet a 46. a. számú kövön láthatunk (1. és 3. kép). E formai megfelelésektől eltekintve, a kő méretei is kétséget kizáróan bizonyítják azt, hogy az ívindításos kövekkel és betéteikkel azonos építészeti összefüggésbe tartozott: a két homlok-sík közötti távolság (vagyis a falvastagság) itt 57,5 cm; ugyanez a méret az ívindításos köveken 58 cm.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy ennek a kőnek a tagolása — legalábbis ami a bélletsíkot és az éltagozást illeti — nem egyéb, mint a háromkaréjos lezárás függőleges

irányú folytatása. Ez viszont azt jelenti, hogy a nyíláskomplexumot határoló valamennyi falazatszegély azonos kiképzésű volt, tehát a vállvonal e részek megformálása szempontjából nem játszott elkülönítő szerepet. Mielőtt azonban az ebből adódó további következtetéseket levonnánk, vizsgáljuk meg a nyílásaink oldalsó lezárásához tartozó másik két kőfaragványt is.

Ezek egyike a már említett 47. számú kő, amely sajátos formátumával hívja magára a figyelmünket (5. kép, *fent*), a másik a 86. sz., amely a 88. számhoz áll a legközelebb (5. kép, *lent*). Ez a rokonság elsősorban abban mutatkozik, hogy az éltagozás itt sem fut végig, hanem pajzsmotívumban végződik; a különbség az, hogy itt a pajzsmotívum tekintélyes része megmaradt, viszont a csatlakozó él a vízszintes illesztési felülettel együtt teljesen elpusztult. Így a kő eredeti magasságára is csak a 88. sz. alapján következtethetünk. Formailag a legjelentősebb eltérés a két faragvány között az, hogy a 86. sz. nem terjed ki a teljes falvastagságra, tehát rajta csak egy éltagozás jelentkezik. Ugyanez a helyzet a 47. számnál is, amelyen azonban az éltagozás végigfut. Az, hogy a kövek szélessége nem éri el a teljes falvastagságot, bizonytalanná teszi a béllet- és homloksíkok elkülönítését. Mégis úgy véljük, hogy ez a kérdés — legalábbis a 86. sz. esetében — egyértelműen eldönthető: a bélletsíkok ugyanis kizárólag pontos, egyenesvonalú illesztésekkel számolhatunk, és így a szabálytalanul végződő, nyers felületekhez kapcsolódó síkok csak a homloksíkokban jöhetnek számításba. A 86. számnál a tagozott élhez csatlakozó két faragott felület között éppen ez a különbség, így a bélletsík csak a keskenyebb, faragott illesztési felülethez csatlakozó oldal lehet. A 47. számnál ez a kérdés nem dönthető el ilyen egyértelműen, mert valamennyi felülete faragott, és egyedül a tagozott éllel átellenes sarok maradt nyersen.

Az utóbbi két faragvány formátuma jól mutatja, hogy a függőleges bélletsík nem „dobokból” állt, hanem inkább kváderjellegű volt: a vízszintes fugák mellett a függőlegesek is jelentős szerepet kaptak. Valószínű, hogy hasonló volt az ívbéllet falazástechnikája is, bár erre konkrét bizonyítékunk nincs. A teljes falvastagságot átérő kövek alkalmazására valószínűleg csak egyes csomópontokban — az oldalbéllet alján, a vállnál, az osztó fölött szétágazó ivindításoknál — került sor, de, mint a 86. sz. bizonyítja, még itt sem mindig.

Mint láttuk tehát, a bélletsík és az éltagozás a vállvonal felett és alatt lényegében azonos kiképzésű volt. Ez az egyezés már önmagában véve is lehetővé teszi, hogy egy lehetőséget kizárjunk. A románkori többtagú nyílásegyütteseket ugyanis két nagy csoportra oszthatjuk fel: osztatlan árkád-

1. Kapcsolt nyílás háromkaréjos lezárásának darabja (46. a. sz.).

1. Fragment des dreibogigen Abschlusses von einer gekoppelten Öffnung (46a).

1. Pièce de la pierre de clef trilobée d'une baie jumelée (N° 46. a.).

1. Часть трилопастного перекрытия проема (46 а).

sorokra és ikerablak-jellegű zárt rendszerekre, amelyek meghatározott számú (két, három, esetleg négy) tagból állnak, és rendszerint additív módon kapcsolódnak egymáshoz. Az előbbi típus legjellemzőbb formai-szerkezeti vonása éppen a vállvonal hangsúlyossága, hiszen az árkádos rendszer lényege éppen a tartó és a teher, a tám és a fal közötti funkcionális viszony következetes kifejeződése az alkalmazott formaelemek különbségében. Az ilyen rendszerekben a vállvonal alatt oszlop vagy pillér, felette pedig homogén falazat helyezkedik el, és az utóbbi még ott sem hatolhat be a támpok zónájába, ahol ezek formailag a falkivágáshoz közelebbiek (pl. tömör sarokpillérek esetében). A mi esetünkben viszont az említett formaegyezés következtében a vállvonal kétségtelenül hangsúlytalanná vált még akkor is, ha a tagozást esetleg egy vállpárkány megszakította. Az ívelt záradék és a nyíláskomplexumot kétfelől lezáró oldalbélletek tagozásának azonos megoldását ugyanis csak azzal magyarázhatjuk, hogy az egész összetett nyílásnak egységes kontúrja volt, máskülönben a formai egységesítésnek nem lenne reális alapja. Ez viszont azt jelenti, hogy a nyílást — aljától a tetejéig — egyetlen összefüggő faltömegeből „vágták ki”, míg az árkádos rendszernél, mint láttuk, a falazatot a támpok segítségével mintegy felemelik a föld színéről. Ebből a falkivágás-jellegből következik az is, hogy a komplexum vízszintes kiterjedése belső szerkezeténél fogva adott, míg az árkádsor belső adottságainál fogva végtelen jellegű, és határait hozzá képest külsődleges építészeti összefüggések szabják meg.

Az elmondottak alapján az árkádos rendszer lehetőségét, mint teljességgel valószínűtlen, el kell vetnünk. Köveink tehát két-, három-, vagy négytagú, zárt rendszerű nyíláshoz, vagy nyílásokhoz tartoztak. Láttuk, hogy a nyíláskomplexum egészét keretelő falazatszegély legfőbb elemei egységes kiképzésűek voltak, legalábbis, ami a bélletsíkot és az éltagozást illeti. Ahhoz, hogy a további problémákat tisztázhassuk, elsősorban a falazatszegély homloksíkját és a csatlakozó falfelületek kérdését kell megvizsgáljunk. E tekintetben ugyanis az ívelt záradék és a függőleges síkú oldalsó lezárás között lényeges eltéréseket tapasztalhatunk. Mint ez az invindítások és betétek vizsgálatából kikövetkeztethető, a falazatszegély homloksíkjá az ívek magasságában egyenletes szélességű, világos sávként jelentkezett, felette pedig — legalábbis az egyik oldalon — színes kváderfalsík húzódott. A világos keretsáv szélessége 17–18 cm. Ugyanakkor az oldalsó lezáráshoz tartozó kövek között egyetlen egy olyat találunk (47. sz.), amelynek minden oldala faragott, tehát a homloksíkban elképzelhető egy kváderfalsík csatlakozása hozzá, és amelynek egyik oldala mindössze 17,5 cm széles, tehát nagyjából ugyanannyi, mint a záradék keretsávja. A másik két kő esetében a homloksík faragott felülete ennél jóval szélesebb, és szabálytalanul végződésű (nagyolt, ill nyersen hagyott oldalak csatlakoznak hozzájuk). Ez pedig azt jelenti, hogy ezekhez a kövekhez azonos síkban (mint az ívek felett) nem csatlakozhatott kváderfal, csupán törtkő falazat, és ez esetben a záradéknál egyenletes szélességben jelentkező keretsáv is el kellett, hogy tűnjék a függőleges részen. Ez — egységes építészeti műről lévén szó — olyan ellentmondást jelent, amelyet csak úgy oldhatunk fel, ha feltételezzük, hogy a rendszernek voltak olyan elemei is, amelyeket egyál-

2. Kapcsolt nyílás háromkaréjos lezárásának darabja (85. sz.).
2. Fragment des dreibogigen Abschlusses von einer gekoppelten Öffnung (85).
2. Pièce de la pierre de clef trilobée d'une baie jumelée (N° 85.).
2. Часть трилопастного перекрытия проема (85).

talán nem ismerünk. A fenti ellentmondás tehát ilyen elemek *léte*t bizonyítja; a kérdés csupán az, hogy *konkrétan* miféle építészeti tagozatokról van szó.

A kérdés — attól függően, hogy az oldalsó lezáráshoz csatlakozó falazatot hogyan képzeljük el — kétféleképpen oldható meg.

Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy az oldalsó lezárás homloksíkjához azonos síkban csatlakozott egy törtkő falazat felülete, akkor szükségképpen fel kell tételeznünk, hogy az ívek fölötti kváderfalsík és a törtkő falazat között valamilyen elválasztó tagozat húzódott. Ez pedig — akármilyen formában próbáljuk is a színes kváderfalszövetet lehatárolni — mindenképpen fedőlemez, illetve vállpárkány feltételezéséhez vezet. Mint erre már utaltunk, a vállpárkány jelenléte az adott rendszerben elvileg lehetséges, ezért nem árt, ha ezzel a lehetőséggel alaposabban is foglalkozunk. Mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a vállpárkány a nyílások egységes keretrendszerét megszakítaná, bár korántsem szüntetné meg. Ez esetben az éltagozás a váll alatt és felett egyaránt megszakadt, illetve lezárult volna (hasonló megoldásra számos példát találhatunk későromán kapuzatainkon), az architektonikus felépítésnek megfelelő szakaszokra osztva a béléletet. Ilyen megoldás mellett természetesen a 86. és 88. számú kövek az oldalbélélet alján és tetején egyaránt elképzelhetők lennének.

A vállpárkány feltételezése azonban önmagában véve nem oldja meg a problémákat. Bár a különböző technikájú falazatok ezzel elhatárolódnának egymástól, viszonyuk továbbra is disszonáns maradna: a törtkő falazat kerülne alulra, a színes kváderfal felülre. Eltekintve attól, hogy az így adódó rendszerben a formailag döntő határ a vállvonal lenne, aminek valószínűtlenségéről már szóltunk, a két technika ilyen kapcsolatban — amennyire ez az általam ismert emlékek alapján megállapítható — nem fordul elő a románkori építészetben. Bár ezt a disszonanciát bizonyos fokig korlátozni lehetne azzal a feltételezéssel, hogy a párkány feletti színes kváderfalsík csupán egy lehatárolt — félköríves, vagy szögletes — mezőn belül jelentkezett, még így sem jutnánk egyértelműen elfogadható megoldáshoz. Egy ilyen mező keretelését ugyanis nehezen tudnánk másképp elgondolni, mint plasztikusan kiemelkedő tagozat formájában, ebben az esetben viszont — ha ragaszkodunk ahhoz a kiinduláshoz, hogy az oldalbélélet melletti falazat vastagsága 58 cm volt, tehát nem vastagabb az oldalbéléletnél — szükségképpen arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy a vállpárkány felett a falazat vastagsága — ha csak kis mértékben is — nagyobb volt, mint a párkányvonal alatt. Úgy véljük, hogy nem érdemes bizonygatni egy ilyen konstrukció csekély valószínűségét. Emellett a vállvonal elválasztó szerepe így is megmaradna: a nyílás záradéka és a színes kváderfalsík külön egységgé válnék, amelynek határait a vállvonal és a keretelő tagozat adná. Ezt az egységet a vállpárkány alatti résszel csak a bélétsík és éltagozása kapcsolná össze, amelyet azonban a párkány szintén megosztana. Így egy formailag rendkívül kiegyensúlyozatlan rendszer jönne létre, amelynek leginkább ellentmondó vonása abban állna, hogy a párkány feletti részen az éltagozás és bélétsík egy nagyobb, a törtkő falazat felületétől határozottan elkülönített egység része lenne, viszont ugyanez a tagozás a párkány alatt közvetlenül összefüggne a törtkő falazattal.

Az elmondottak alapján akarva-akaratlanul le kell vonnunk egy következtetést: azt, hogy faragványainkat csak abban az esetben tudjuk egészében véve elfo-

gadható együttesbe illeszteni, ha feltételezzük egy olyan külső keretrendszer létezését, amely a színes kváderfalazatot és a nyílást keretelő tagozat homloksíkjának vállvonal alatti részét *egyenként* lehatárolja, és ugyanakkor nem von maga után olyan megoldást, amely a bélétsík és az éltagozás kezelésében megnyilvánuló egységet megbontaná.

Ezzel gyakorlatilag eljutottunk a hiányzó részek rekonstrukciójára kínálkozó másik lehetőséghez; ahhoz, hogy az oldalbélélet alkotó kövek szabálytalanul végződő homloksíkja nem folytatódott falsíkban, hanem részben takarta azt egy plasztikusan kiemelkedő tagozat, amely a kövek síkjából meghatározott sávot hagyott szabadon. E sáv szélességére nézve önként adódik a feltételezés, hogy itt tulajdonképpen a háromkaréjos záradék világos színű keretsávjának függőleges irányú folytatásáról van szó. Erre nemcsak logikai alapon következtethetünk: a 47. számú kő formátuma, úgy látszik, éppen ennek köszönhető. Ezen a feltűnően lapos, álló formátumú kövön az éltagozáshoz egy szélesebb és egy keskenyebb oldallap csatlakozik; az utóbbi irányában a kő teljes vastagsága — mint említettük — nagyjából megfelel az ivindításos kövek elváló szárain lemérhető keretsáv-vastagságnak. Bár a 86. számú kő, amelynek vastagsága a bélétsík irányában 38,5 cm, azt bizonyítja, hogy hasonlóan lapos (19,5 cm vastag) kövek keskenyebb oldala a bélétsíkban is elhelyezkedhetett, esetünkben a méretegyezés mégsem tekinthető véletlennek, mert a 47. számon mindkét oldallap faragott felületben végződik. Ez pedig arra vall, hogy a kő széle a külső síkban is kváderfalhoz, vagy függőleges síkú, kiemelkedő tagozathoz csatlakozott. Mint láttuk, esetünkben csak az utóbbiról lehet szó, és arról is csak oly módon, hogy a kő keskenyebb oldala került a külső síkba. A 88. számú kövön ugyanis a két homloksík faragott felületeinek szélessége nem mindig éri el a 47. sz. szélesebb oldallapjának méretét (33 cm), e felületek szabálytalanul végződéseit pedig — elgondolásunk szerint — a feltételezett tagozatnak takarnia kellett. A 47. számú kő sajátos formátuma ezek szerint azzal magyarázható, hogy olyan helyre készült, ahol a függőlegesen lefutó keretsávot kísérő, kiugró tagozat egyik köve mélyen be volt kötve a falba, és így a nyílás bélétsíkját és éltagozását alkotó kő ezen a ponton eleve nem lehetett vastagabb, mint a keretsáv szélessége.

Az elmondottak alapján igen valószínűnek látszik, hogy nem csupán a bélétsík és az éltagozás volt egységes kiképzésű, hanem az a keskeny sáv is, amely a háromkaréjos záradék magasságában az éltagozást kívülről kísérte. Nyílásainkat tehát a fenti három elemből álló, végig azonos ki-

képzésű „falszegély” kerelte, és így a vállvonal a nyílás-keret szerkezeti felépítésében semmiféle szerepet nem játszott. Ilyen formai rendszerben a vállpárkány jelenléte nem lenne indokolt, és így — bár kizárni ezt a lehetőséget a rendelkezésre álló adatok alapján nem tudjuk — a továbbiakban nyugodtan eltekinthetünk tőle. Ez egyben azt is jelenti, hogy a 86. és 88. számú kövek elhelyezkedését egyértelműen az oldalbéllet alján határozhatjuk meg.

A vállvonal szerepe azonban egyedül a szorosan vett nyíláskeret szempontjából hanyagolható el. Ezt a keretet más-más elemek vették körül kétoldalt és a záradék fölött. Az oldalbélleteket, mint láttuk, plasztikusan kiemelkedő tagozatok fogták szorosan közre, a záradék fölött viszont — legalábbis az egyik oldalon — színes kváderfalsík húzódott. Az utóbbi kiterjedését természetesen szintén meghatározta a nyílás szélessége; az ugyanis kétségtelennek látszik, hogy a plasztikus tagozatok a vállvonal magasságában nem értek véget, hanem tovább haladtak felfelé, valamilyen formában lezárva a nyílások feletti falmezőt. Nyílásaink tehát egy-egy falmező, vagy -szakasz falazatát törték át — eltekintve a keretelő tagozattól — teljes szélességben. Ez a falkivágásjelleg a keretelés módjában is erősen megnyilvánult; a kerettagozat azonban e mellett még határozott elkülönítő szerepet is játszott a nyílás negatív formája és az azt körülvevő pozitív formák között.

Az eddig elmondottak többé-kevésbé egyértelműen kikövetkeztethetők magukból az elemzett kőfaragványokból. A továbbiakban viszont olyan kérdésekkel kerülünk szembe, amelyek csak hipotetikus módon oldhatók meg, és amelyeknek eldöntése olyan ismeretlen tényezőktől függ, amelyekkel csupán feltételezések formájában foglalkozhatunk. Célunk ezért a továbbiakban csak az lehet, hogy a lehetséges megoldások közül kiválasszuk a legvalószínűbbet, szemben eddigi módszerünkkel, amikor a valószínűtlen eshetőségek *kizárására* törekedtünk.

A rekonstrukció szempontjából két kérdés megválaszolása elkerülhetetlen. Ezek: a nyílástagok számának és a nyílások külső és belső nézete közötti esetleges eltéréseknek a problémái. A nyílásokat közrefogó tagozatok formája a rekonstrukció lényegét önmagában véve nem befolyásolja, de szorosan összefügg a polichrom falazat lehatárolási módjának kérdésével, így a lehetőségek kiértékelésétől ez esetben sem tekinthetünk el. Természetesen mindhárom említett probléma szoro-

3. Kapcsolt nyílás háromkaréjos lezárásának darabja, az ivhátak között kitöltő vörös színű falazókövel (4—6. ab. sz.).
3. Fragment des dreibogigen Abschlusses von einer gekoppelten Öffnung mit dem den Zwischenraum der Bogenrücken ausfüllenden roten Quaderstein (46 a-b).
3. Pièce de la pierre de clef trilobée d'une baie jumelée, avec la pierre de murage de couleur rouge, remplissant l'intervalle des extradors (N° 46. a-b.).
3. Часть трилопастного перекрытия проема с заполняющими пространство между окончаниями арки камнями красного цвета (46 а—в).

san összefügg egymással, és az egyik kérdésre adott válasz a másik kettőt is befolyásolja. Ez a szoros összefüggés abból adódik, hogy mindhárom tényezőt alapvetően meghatározzák a kérdéses építészeti együttes szerkezeti felépítésének leglényegesebb vonásai. Elsősorban tehát azt kell megvizsgálnunk, hogy nyílásaink az eddigi nyert adatok alapján milyen építészeti környezetbe helyezhetők.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy nyílászáró szerkezet nélküli ablakokról van szó, tehát csak olyan helyen képzelhetők el, ahol a zárhatóság mint követelmény nem merülhetett fel. Nyílásaink másik lényeges jellemvonása az, hogy a keretező tagozat mindkét irányban azonos kiképzésű, ami arra vall, hogy egyik irányban sem nézhetek nehezen megközelíthető, ritkán használt terek (pl. toronybelső) felé. Ugyanez a sajátosság arra is következtetni enged, hogy az ablakok legfőbb funkciója az áttekintés biztosítása volt, tehát parapetmagasságuk az illető helyiség padlószintjéhez képest nem lehetett túl nagy. Az ablakok alatt legfeljebb 50—100 cm-es mellvédfallal számolhatunk. Ilyen adottságok mellett elsősorban zárt épülettömbhöz kapcsolódó, kifelé nyitott terekre gondolhatunk (előcsarnok, kerengő), vagy pedig olyan belső térkapcsolásra, ahol az összekapcsolt terek zárt épületkomplexumon belül helyezkednek el (káptalanterem). Semmiesetre sem jöhet számításba nyílásaink szempontjából egy templom, vagy lakóépület belső térével közvetlenül összefüggő külső homlokzati fala. Az ablakok áttekintő funkciója viszont önmagában nem jelenti azt, hogy ezek földszinten helyezkedtek el; elképzelhető az is, hogy emeleti helyiség (pl. templomkarzat) falát törték át.

Láthatjuk tehát, hogy — bár az ikerablakainkkal összefüggésbe hozható tértípusok eléggé jól körülhatárolhatók — a lehetséges variációk száma igen nagy, és a rendelkezésünkre álló adatok alapján még azt sem dönthetjük el határozottan, hogy nyílásaink milyen épülettípushoz — templomhoz, kolostorjellegű építményhez, vagy pedig másfajta lakóépülethez — kapcsolódtak. Van azonban ikerablakainknak egy olyan sajátossága, amelynek figyelembe vételével a lehetőségek köre bizonyos fokig még szűkíthető, és ez a polichromia alkalmazása. Amennyire ez az ismert példák alapján lemérhető, a polichromia egykorú építészettünkben mindig a külső élénkítésére irányul, még abban az esetben is, ha a polichrom falszövevettel, vagy tagozatokkal ellátott homlokzat nem néz közvetlenül a szabadba, hanem valamilyen előtér mögött húzódik meg. Mint említettük, a ránkmaradt két vörös homokkő betét csupán az egyik falsík polichromiáját bizonyítja, és — a fenti megfontolás alapján — nagyon valószínűnek tartjuk, hogy nem is volt mindkét falsík többszínűen kiképezve. A polichromia tehát — véleményünk — szerint — amellet szől, hogy az ikerablakok külső homlokzaton helyezkedtek el, és egyben arra is utal, hogy külső és belső kiképzésük között bizonyos különbségek — a keretelő tagozatok egységes kezelése ellenére — fennállhattak.

Ha feltételezésünk helyes, akkor a fenti lehetőségek közül a kerengő-, vagy előcsarnok-típusú építmények azok, amelyek leginkább számításba kerülhetnek. A rekonstrukciós problémák megoldásánál tehát elsősor-

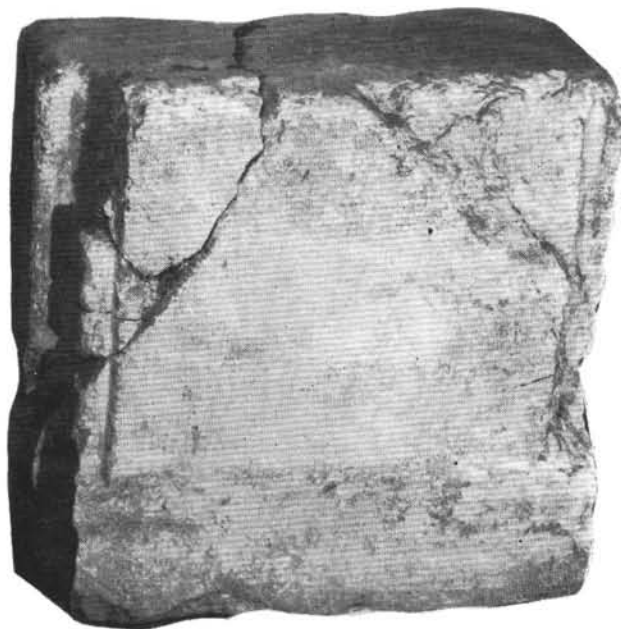
4. Kapcsolt nyílás függőleges alátámasztásának lábazati darabja (88. sz.).
 4. Sockelstück der vertikalen Unterstützung von einer gekoppelten Öffnung (88).
 4. Morceau du socle du soutien vertical d'une baie jumelée (N° 88.).
 4. Часть цоколя вертикальной подпорки (88).

ban az ilyen jellegű analógiákat kell figyelembe vennünk, hangsúlyozva azonban azt, hogy ezek mellett csupán bizonyos valószínűség szól, és a másfajta megoldások lehetőségét a rendelkezésünkre álló csekély adatok vizsgálatával egyáltalán nem lehet *kizárni*.

Az, amit a polichromiával kapcsolatban a külső és belső nézet közötti esetleges eltérésről mondtunk, érdekes módon egyeztethető egyéb adatainkkal. A 88. számú kő tanúsága alapján ugyanis kétségtelennek tűnik, hogy az ikerablakainkat közrefogó kiugró tagozatok kívül és belül egyaránt jelen voltak. A két megállapítás első pillantásra egymásnak ellentmondani látszik, alaposabb vizsgálattal azonban éppen ettől a látszólagos ellentmondástól juthatunk el egy olyan megoldáshoz, amely véleményünk szerint — tudásunk jelenlegi szintje mellett — a legmegnyugtatóbb.

Gondolatmenetünk kiindulópontja az, hogy síkmennyezetes terek belsejében támoakkal csak egyes kivételes esetekben találkozunk; ha tehát ikerablakaink ilyen térből nyíltak volna, az lenne a logikus, ha a kiugró tagozatok csak az egyik oldalon jelentkeznének, ahol külső faltagoló elemként (lizéna stb.) értelmezhetnénk őket. Elképzelhető ugyan az is, hogy a kiugró tagozatok az ikerablakok fölött kívül-belül félkör-, vagy csúcsíves kiváltóívbe mentek át, és ehhez az ívhez belül nem járult boltozat; ezt a megoldást viszont más megfontolás miatt nem tartjuk valószínűnek. A polichromia ugyanis esetünkben kétségtelenül meghatározott kiterjedésű *falfelületen* jelentkezett, és — amennyire ez hazai emlékeanyagunkban lemérhető — ilyen esetben a falazat színe rendszerint nem homogén, hanem sávozott, kétszínű. A polichromiának ez a formája azonban csak viszonylag nagykiterjedésű, és lehetőleg szögletesen határolt falfelületeken jut érvényre. A kis kiterjedésű, íves tagozatokkal határolt falfelületeknél — különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a későromán periódusban az ilyen, kiváltóívvel áthidalt ikerablakok fölött gyakran még körablak, vagy körablakok is voltak — a sávok száma túlzottan csekély, vízszintes kiterjedésük pedig túlságosan változó ahhoz, hogy ennek a megoldásnak megfelelő hatása lehessen. A nyílások fölötti homlokzati falmezők szögletes keretelése lényegében kétféleképpen képzelhető el: úgy, hogy a függőleges faltagoló elemeket (lizéna, falfillér, vagy -oszlop) fent vízszintes ívsor, vagy párkány köti össze, vagy pedig úgy, hogy a függőleges elemek egyben tektonikus szerepet is játszó tagozatok, tehát támpillérek, amelyek — a kor stílusának megfelelően — valamivel a végigfutó vízszintes párkány alatt végződnek. Az előbbi megoldás síkmennyezetes térrel összefüggésben is elképzelhető lenne, az utóbbi egyedül boltozott terekkel kapcsolatban jöhet számításba. Fenti megfontolásaink alapján valószínűbbnek tartjuk, hogy esetünkben boltozott terekről van szó; ez pedig nagyon közelív teszi éppen az utóbbi, a támpilléres megoldás lehetőségét.

Eddigi fejtegetéseink lényegében meghatározzák állásfoglalásunkat a nyílástagok számának kérdésében is. Mint említettük, két-, három-, vagy négytagú nyílásokról lehet szó. Bár erre a kérdésre végérvényesen csak in situ marad-

ványoktól remélhetnénk választ, faragványainkon felfigyelhetünk egy olyan részletkülönbségre, amely a három közül határozottan az egyik — az utóbbi — megoldás mellett látszik szólni. A két ívindításos kövön ugyanis az éltagozás vezetése nem egyforma: a 46. a. számú kövön valamivel a felfekvési felület fölött mindkét oldalon pajzsmotívumban végződik (1. és 3. kép), a 85. számon viszont megszakítás nélkül végigfut a felfekvési felület szegélyén is (2. kép). Ez az eltérés igen figyelemre méltó szerkezeti különbséggel jár együtt: az előbbi esetben a felfekvési felület a kő teljes szélességére kiterjed (58×26 cm), az utóbbiban viszont csak annak egy részére (42×26 cm). A különböző méretű felfekvési felületek pedig határozottan eltérő osztómegoldásra engednek következtetni: a 46. a. sz. esetében logikusabb ketős oszlopokkal történő alátámasztásra gondolni, míg a 85. számot minden valószínűség szerint egyetlen oszlop támasztotta alá, feltehetően vállkő közvetítésével.

A kétféle alátámasztás egy nyíláson belüli együttes alkalmazása esetünkben csak négyes ikerablakok formájában képzelhető el (három ikerablakok esetében a két oszto nyíra különböző megoldása teljesen valószínűtlen lenne), ebben az összefüggésben viszont teljes összhangba kerülne a nyílásforma sajátos formai rendszerével. A középső osztó ugyanis négytagú nyílásoknál az egész együttes középtengelyébe kerül, és így kiemelését — esetünkben ikeroszlop alkalmazásával — indokoltá tenné az, hogy ezzel a szimmetriatengely válnék hangsúlyosabbá. Ezt a hangsúlyt az adott esetben még növelné az éltagozás megoldása, amely az oldalbélletek aljából folyamatosan futna fel egészen a középső osztó fölötti ívindításig, ahol kétfelől lezárulna, és így maga is két szimmetrikus félre oszlanék.⁵

Tagadhatatlan, hogy ez az egyetlen megoldás, amely mellett valamennyi ma ismert faragványunk önálló szerepkörhöz jutna egyetlen zárt nyílás-egységen belül. A magunk részéről mégsem ezt tartjuk a legvalószínűbb megoldásnak, és ezt az állásfoglalásunkat két oldalról is szeretnénk megindokolni. Egyrészt: a kétféle osztómegoldásnak nem kellett feltétlenül egy együttesben előfordulnia; elképzelhető az is, hogy a különböző típusú osztók más-más nyíláshoz tartoztak. Az építészeti rendtől és a nyílások számától függően ez a megoldás sem zárná ki azt a lehetőséget, hogy az egyes osztótípusoknak az *egész* együttesben speciális formai szerepkör juthatott volna. A másik — és szempontunkból lényegesebb — indok az, hogy fentebbi fejtegetéseinkkel leg-

kevésbé éppen a négytagú nyílások lennének összeegyeztethetők.

Mint említettük, ikerablakaink mögött valószínűleg boltozott tér húzódott meg. A négytagú ikerablakok kiszerezhető szélessége kb. 4,5 m, ami legalább 5—5,5 m hosszú boltszakaszokat jelentene. Ilyen méretű mellékhajó-szakaszokkal hazai emlékeink közül csak a székesegyházaknál találkozunk; a monostor-templomok mellékhajói rendszerint kisebbek.⁶ Bár esetünkben székesegyházhoz kapcsolódó építményről van szó, ez feltételezésünk szerint a mellékhajóhoz képest alárendelt szerepet játszott. Ha az előcsarnokokra vonatkozólag nem is vállalkozhatunk a kérdés alaposabb vizsgálatára,⁷ annyi bizonyos, hogy kerengők eseté-

5. Kapcsolt nyílás függőleges alátámasztásának lábazati darabja (86. sz. lent) és bélletköve (47. sz., fent).
5. Sockelstück (86 unten) der vertikalen Unterstützung und Leibungsstein (47 oben) von einer gekoppelten Öffnung.
5. Morceau du socle du soutènement vertical d'une baie jumelée (N° 86.) et sa pierre de remplissage (N° 47, en haut).
5. Часть цоколя вертикальной подпорки (86) и внутренний камень (47 вверху).

ben ez a boltszakaszméret középeurópai viszonyok között ritkaságszámba menne. Bár csak nagyon kevés egykorú példát ismerünk, mégis megemlíthetjük a királyi alapítású tisnovi kolostor kerengőjét, ahol a boltszakaszméret hármas ikerablakok mellett kb. 4,20×4,20 m,⁸ hazai példaként pedig a belpátfalvi kerengőt, ahol a meglevő és kiásott maradványok alapján a boltszakaszméret kb. 3—3,5×3,5 m-re tehető.⁹ Mindkét említett esetben az udvar felé támpilléreket találunk, tehát hasonló megoldást, mint amilyet veszprémi ikerablakainkkal összefüggésben feltételeztünk.

Mindezek alapján a magunk részéről valószínűbbnek tartjuk, hogy esetünkben nem négyes, hanem kettős, vagy hármas ikerablakokról van szó. Amit a két-féle osztómegoldásról mondtunk, az valószínűvé teszi, hogy legalább kétféle ikerablak-típussal kell számolnunk; ezek formailag lényegében azonos megoldásúak lehetnek, de elképzelhetők bizonyos aránybeli különbségek, sőt, esetleg az is, hogy az egyik osztómegoldás kettős, a másik hármas ablakokkal függ össze.

Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy kőfaragványaink kettős, vagy hármas ikerablakokhoz tartoztak-e, csupán in situ maradványok alapján lenne lehetséges. Mégis — fenntartva azt a lehetőséget, hogy mindkét típus előfordult, — a belpátfalvi analógia alapján a szerényebb, kéttagú megoldást tartjuk valószínűbbnek; ez az, amelyet rekonstrukciós rajzunkon is rögzítettünk (6. kép).

Rekonstrukciós kísérletünk végére érve, megállapíthatjuk, hogy az önmagukban véve szerény, keveset mondó kőfaragványok összefüggő vizsgálatával egy igen figyelemreméltó építészeti részletmegoldásról alkothattunk magunknak képet. Bár a rekonstrukció sok tényezője bizonytalan, annyi bizonyos, hogy zárt, háromkaréjos lezárású nyíláscsoportokról van szó, és ezzel nemcsak veszprémi, hanem országos viszonylatban is egy nálunk eddig ismeretlen későromán formai megoldásra hívhattuk fel a figyelmet.

Vessünk egy pillantást a rekonstrukcióra, és foglaljuk össze az elmondottakat. Elemzésünkkel valószínűsíteni tudtuk, hogy nyílásaink egy előcsarnok-, vagy kerengő-jellegű tér homlokzati falán helyezkedtek el, és mögöttük boltozott belső húzódott meg. A valószínűleg kéttagú ikerablakok a boltszakaszt teljes szélességében megnyitották; a tér boltozott volta a külsőn valószínűleg támpillérekben fejeződött ki. A nyílások felett a homlokzaton feltehetően sávozott, polichrom falszövet húzódott. A belsőben a nyílások feletti mezőt a boltozat homlokíve zárta le, és itt a plochromia elmaradt. Az ikerablakokat háromkaréjos záradékkal látták el. A nyílást — amely alatt feltehetően alacsony mellédfal húzódott — teljes egészében egységes kialakítású, összetett keretelő tagozat szegélyezte, amely világos színével élesen el kellett, hogy váljék a polichrom külső falfelülettől, illetve a plasztikusan is kiemelkedő támpillértől. Ez a keretelés a bélletkövekből, az egyszerűen profilált éltagozásból és egy keskeny, egyenletes szélességű homlokzati sávból állt. A kerettagozat a nyí-

6. Háromkaréjos lezárású ikerablak rekonstrukciós rajza (kéttagú változat).
6. Rekonstruktionszeichnung eines Doppelfensters mit dreibogigem Abschluß (zweigliedrige Variation).
6. Dessin de reconstruction d'une fenêtre jumelée à clef trilobée (solution à deux parties).
6. Реконструктивный рисунок парного окна с трилопастной аркой (вариант двойного окна).

lást falkivágásjellegűvé tette, és ugyanakkor rendkívül erőteljesen kiemelte a „falszegélyt”, így mintegy az architektúra legjellegzetesebb elemévé válva. Az osztóoszlopról csupán annyit tudunk, hogy ikeroszlopok és egyszerű, vállkövel kombinált osztók váltakoztak.

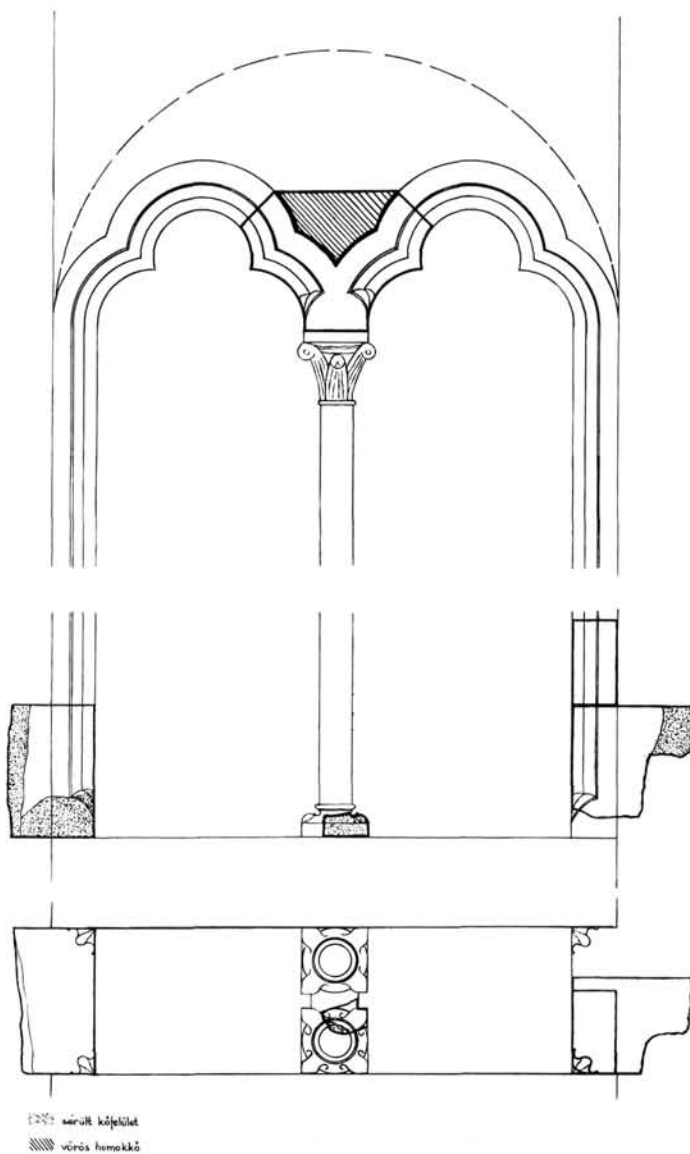
A rekonstrukció legbiztosabb pontja a kerettagezat; az összes többi részletre csupán ennek megmaradt köveiből következtethetünk. Biztosra vehető a kétféle osztómegoldás és a flankírozó tagozatok jelenléte is, bár az utóbbiak különfélék, lehettek és ezen a ponton a rekonstrukció még több tekintetben módosulhat.

Amennyiben rekonstrukciónk helyes, legalább két, de inkább több ikerablakkal kell számolnunk. Az esetleges más megoldási lehetőségek közül pillanatnyilag a négytagú ikerablakok látszanak a legrealisabbaknak. Természetesen számos más variáns is elképzelhető; ezeknek kizárása, vagy ellenkezőleg, igazolása azonban csupán újabb töredékek előkerülésétől, vagy in situ maradványok feltárásától várható.

A további kutatás szempontjából tehát rendkívül fontos, hogy a proveniencia kérdését megvizsgáljuk. Ebből a szempontból döntő fontosságú az a körülmény, hogy a 46. a–c. számú faragványokat — tehát az egyik ivindító követ és betétjeit — együtt találták meg a Szt. György-kápolnától nyugatra eső területen, a kápolna védőépületének alapozási munkái közben.¹⁰ Ez arra vall, hogy az ikerablakok egykori helyét a kápolna közvetlen környezetében kell keresnünk (maga a kápolna természetesen a nyílások jellege miatt nem jöhet számításba). Ennek a lokalizálásnak nem mond elent a többi — másodlagos, sőt harmadlagos helyzetből előkerült — kő lelőhelye sem: valamennyi az egykori belső vár északi részén, tehát a székesegyház körzetében látott napvilágot, egy pedig 1907-ben a templom falából került elő.¹¹

A lokalizálás tehát nem okoz különösebb nehézséget; annál inkább az a kérdés, hogy az ablakok magán a székesegyház épületén, vagy pedig a hozzá kapcsolódó épületkomplexum valamely részén helyezkedtek-e el? A kérdés eldöntése első pillantásra kézenfekvőnek látszanék Ádám Iván egyik megfigyelése alapján, amely szerint az *északi mellékhajó* falában a vakolat leverésekor olyan románkori ajtókeretet találtak, amelynek éltagozása — ha hihetünk a leírás szavainak — megegyezett az ikerablakokéval. Mint hogy ez az adat szempontunkból mindenképpen rendkívül fontos, idézzük Ádám teljes leírását: „Április 14-én kezdték leszedni a falakról a vakolatot. Az északi mellékhajó hátulsó oldalán a felszínre került háromnegyedrészben egy befalazott ajtóbejárás maradványa. A magassága egy méterrel volt. Szép, faragott, *szürke* homokkőből készült az ajtóbélet. Tagozata két egyszerű *domború szalag között végigfutó mélyedés*, úgynevezett horony. A befalazott rész régi kőfalazat. Tehát nem újabb változás, hanem igen régi, mert a kőajtósózár jó *szürke* homokkőből állt, és *teljes félkörívű* a felső része, tehát románkori. Mivel a *lelet helyének megfelelőleg, kívül* az északi oldalon van a *régii kriptába való lejárás*. (így!) Az ajtó alsó részét be kellett falazni, mivel a külső kriptaeljárás boltozata alatta húzódik a templom alá.” (kiemelések tőlem. TS)¹²

A leírás alapján nyilvánvaló, hogy az ajtót belülről, a mellékhajó felől találták meg, mégpedig a székesegyház hossz-

házának három nyugati szakasza közül a középsőben, amelynek tengelyében a külső kriptaeljárás ma is látható.¹³ Minthogy záradéka „teljes félkörívű” volt, a mienkéhez hasonló ikerablakról nem lehet szó. Magassága, minthogy több, mint egy méterrel a mai padlószint fölé emelkedett, a románkori nível pedig a környéken kb. 130 cm-rel mélyebben volt,¹⁴ kb. 2,5 m-re tehető.

A leírás nyomán aligha vonható kétségbe, hogy a nyíláskeret anyaga és éltagozása alapján ugyanabba a körbe tartozik, ahová az ikerablakok; kézenfekvőnek látszanék tehát ezek között konkrét összefüggést keresni, annál is inkább, mert vannak más adatok is, amelyek ilyen összefüggés létezését lehetővé tennék.

Az 1957-es ásatások alkalmával feltárásra került a székesegyház északi mellékhajófalának egy kis része is, az említett kriptaeljárattól keletre. Ezen a részen az ásatási alaprajz a földfelszín alatt visszaugró, 215 cm hosszú falszakaszt jelez,¹⁵ amelyet kelet felől egy rövidebb, de a felmenő falsík elé nyúló kiugrás, nyugat felől pedig egy hosszabb falnyúlvány zár le. Az így létrejött fülkészerű mélyedés szélessége meglepően egyezik ikerablakaink megfelelő méretével

(220—225 cm). Sajnos, az ásatás alkalmával a fal szerkezetének alapos vizsgálata elmaradt, így ennek az adatnak az értékét nem tudjuk felmérni. A „fülke” és az 1907-ben feltárt ajtó elhelyezkedése azonban egy további feltételezést is lehetővé tesz. A székesegyház hajójának három nyugati szakasza ugyanis a többitől eltérő méretű volt és, mint említettük, az ajtó ezek közül a középsőben nyílt. Ha az ettől keletre fekvő „fülke” tényleg ikerablakot rejtene magában, kézenfekvő volna a feltételezés, hogy hasonló ablak volt az ajtó másik oldalán, a nyugati szakaszban is. Ebben az esetben tehát olyan jellegű nyíláscsoporttal lehetne számolni, mint amilyen egyébként a káptalantermek kerengő felé eső falán szokott előfordulni.

Hogy az elmondott egyezéseknek tényleg van-e valami konkrét alapjuk, vagy csupán több adat véletlenszerű egybehangzásával állunk szemben, azt csak falkutatással és újabb ásatással lehetne véglegesen eldönteni. Jelenlegi ismereteink szerint csupán az építészeti szituáció vizsgálatával kísérhetjük meg a válaszadást a kérdésre.

A kérdéses fal jelenleg a székesegyház külső, homlokzati fala, amely a belső térrel közvetlenül összefügg. Az összefüggés minden valószínűség szerint a középkorban is fennállt, de a mellékhajó fala nem állt szabadon: előtte állt a Szentlélek-kápolna, amely jelentős részben ugyancsak 1957-ben került feltárára.¹⁶ Elvileg tehát — bizonyos feltételek mellett — elképzelhető lenne az, hogy a mellékhajó falát nyílászáró szerkezet nélküli ablakok törjék át. A legfontosabb feltétel az, hogy a kápolnának az ablakok keletkezésekor már állnia kellett. Ez az egyetlen ismert részletforma — egy fűoszlop és lábazata — alapján nem tekinthető kizártnak.¹⁷ A többi feltételekkel azonban már korántsem állunk ilyen jól. Ikerablakaink térbelsőben való elhelyezkedése esetén ugyanis valószínűleg mindkét oldalon boltozott terekkel kellene számolnunk, minthogy a flankírozó tagozatok

7. Az ívhátak között kitöltő vörös falazókő oldalnézete, korábbi ivelt felület nyomával (46. b. sz.).

7. Seitenansicht des den Zwischenraum der Bogenrücken ausfüllenden roten Quadersteines mit der Spur einer früheren bogigen Fläche (46 b.).

7. Profil de la pierre de murage rouge, remplissant l'intervalle des extradoss des arcs, avec les traces de superficies arquées antérieures (N° 46. b.).

7. Вид сбоку красного кладочного камня со следами прежней дуговой поверхности (46 в.).

belsőben nehezen képzelhetők el másképpen, mint boltozati támként. A kápolna szemben fekvő falán azonban az ikerablakok feltételezhető elhelyezkedésének megfelelő boltszakaszok jelenlétére semmi sem utal; az említett egyetlen fűoszlop legfeljebb egy dongaboltozat hevederívét támaszthatta alá. Ugyanez a helyzet a mellékhajó falán is: a „fülkét” közrefogó kiugrások közül a nyugati falnyúlvány véleményünk szerint a kriptalejáró építésével függ össze, és, bár elképzelhető, hogy valamilyen korábbi magot is magába foglal, ez az ásatási alaprajzból nem tűnik ki; a keleti kiugrás viszont 60 cm-es kiülésével inkább egy lapos támpillér csonkjára emlékeztet, mint boltozati támpillérre. Támpillérszerű kiugrást természetesen csak külső homlokzaton tételezhetnénk fel, ami viszont csak akkor lehetne összeegyeztethető ikerablakainkkal, ha feltételeznénk, hogy ezeket egy korábbi homlokzati fal már meglévő támpillérei között törték, a kápolna felépülte után.

Mindehhez hozzávehetjük azt, hogy a feltárt falakon nyoma sem látszik annak a gondos kvádermunkának, amit a betétkövek alapján ikerablakainkkal kapcsolatban feltételezhetünk.¹⁸ Végül pedig azt is meg kell említenünk, hogy az általunk legvalószínűbbnek tartott rekonstrukciós megoldásnak az adott építészeti szituáció ellentmond, és ez a térkapcsolat — a mellékhajó és a kápolna ikerablakokkal történő egybenyitása — önmagában is szokatlan és egyedülálló lenne nemcsak Magyarországon, hanem a románkori építészeti példatárában általában is.

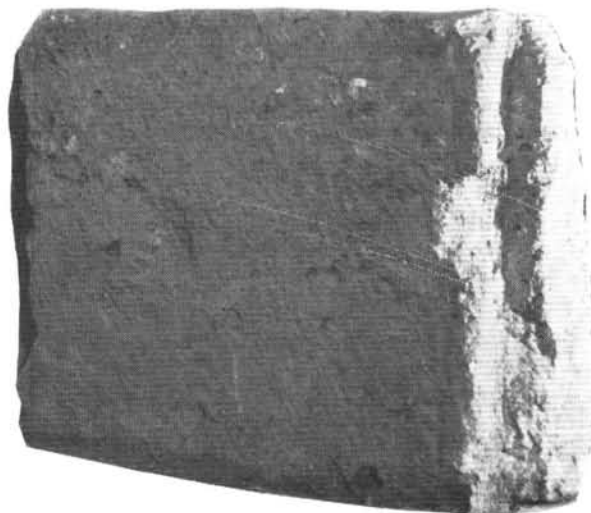
Bármennyire csábító lenne tehát a lehetőség, azt kell mondanunk, hogy az Ádám-féle ajtó és az ikerablakok közvetlen összefüggésének kevés a valószínűsége. Kétségtelen azonban, hogy az ajtó formailag ugyanabba a körbe kellett, hogy tartozzék, amelybe az ikerablakok, és így — akár volt összefüggés köztük, akár nem — ez az adat szempontunkból igen jelentős. Azt valószínűsíti ugyanis, hogy az ikerablakokat készítő műhely a székesegyház épületén átalakításokat végzett, és tevékenységének még in situ maradványai vannak, amire más helyen már nem sok a remény. Éppen ezért mindenképpen fontos lenne a felvetett rekonstrukciós probléma szempontjából az említett ajtó és környékének megkutatása, annál is inkább, mert az 1957-es feltárás alkalmával napvilágra került részletek is azt sejtetik, hogy nem egyszerű, tagolatlan fal húzódik meg a jelenlegi vakolat alatt.

Az északi mellékhajó fala a proveniencia megoldása szempontjából azért lett volna előnyös, mert a 46. a—c. számú kövek lelőhelyének közvetlen közelében van. Ha az ikerablakokat továbbra is a székesegyház épületére kívánjuk lokalizálni, csak ennél távolabbi helyek jöhetnek számításba. A déli oldalról való származtatásnak alig van valószínűsége; ennél valamivel figyelemreméltebb lehetőségnek tűnik a 16. századi alaprajzokon feltüntetett előcsarnok.¹⁹ Erről azonban semmiféle adatunk nincsen, így a kérdésre egyedül régészeti kutatás adhatna meg a választ.

A székesegyházon kívül ikerablakaink provenienciája szempontjából egyedül egy olyan épület jöhetne számításba, amely a templomtól északra eső területen, a volt szeminárium épület helyén állt.

A kérdés az, hogy vannak-e olyan történeti adatok, amelyeknek alapján ezen a helyen középkori épület feltételezhető. Itt abból indulhatunk ki, hogy a kora-

8. Kapcsolt nyílás függőleges alátámasztásának rétegeköve Tihanyból.
 8. Schichtstein der vertikalen Unterstützung einer gekoppelten Öffnung aus Tihany.
 8. Pierre de couche de soutienement vertical de baie jumelée, à Tihany.
 8. Камень, составлявший часть подпорки арки из Тихани.

középkori alapítású székesegyházak mellett rendszerint megtaláljuk a káptalan közös lakóhelyét is, amely rendszerint a kolostorokéhoz hasonló elrendezésben épült fel. Ezzel kapcsolatban említhetjük meg, hogy — az intézmények feltételezhető kontinuitása alapján — már Gutheil Jenő arra gondolt, hogy a híres veszprémi árpádkori főiskolát a későbbi szeminárium helyén kell keresnünk.²⁰ Gutheilnek ezt a megállapítását azért kell külön hangsúlyoznunk, mert a veszprémi főiskola káptalani intézmény volt, és így teljesen logikus arra gondolni, hogy a káptalan épületében, vagy annak közvetlen közelében nyert elhelyezést. A káptalan épületének helyéről ugyan közvetlen forrásadatok nem tájékoztatnak, az azonban bizonyos, hogy a Szt. György-kápolnát a XIV—XV. században több esetben is káptalani gyűlések színhelyeként említik.²¹ Maga a káptalani épület viszonylag korán, 1184—88 között megjelenik a forrásokban, amikor a püspök a káptalan „camerájának” javítására tekintélyes jövedelmet enged át.²² A szövegösszefüggésből elég nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy ezzel a szóval itt nem egyetlen helyiséget, hanem a káptalan lakóhelyét jelölték. Ez az épület, vagy ennek az utóda, legalábbis a XIV. század végéig megőrizte eredeti funkcióját, mert 1394—95-ben Ilsvai Leusták nádor két ízben is a veszprémi domus capitularis-ban állíttatott ki oklevelet a káptalan peres ügyeivel kapcsolatban.²³

A káptalan közös épületének létezését az említett adatok viszonylag jól dokumentálják. Az a tény pedig, hogy a Szt. György-kápolnában káptalani gyűléseket szoktak tartani, meglehetősen valószínűvé teszi, hogy a kápolna ennek az épületnek a közvetlen közelében volt. Gutheil feltételezése tehát más oldalról is alátámasztható, és így kettős szempontból is okunk van rá, hogy a veszprémi káptalan középkori épületét — és ezzel együtt az árpádkori jogi főiskola helyiségeit is — a székesegyháztól északra eső területen, vagyis azon a telken keressük, amelyen ma a Fellner által tervezett egykori nagyszeminárium, jelenleg Tanácsakadémia épülete áll.

Az azonban, hogy a Szt. György-kápolna káptalanteremként funkcionált, még egy dologra enged következtetni; nevezetesen arra, hogy a kérdéses káptalani épületből az erre a célra megfelelő helyiség hiányzott, tehát az valószínűleg csak egy részét alkotta a szokásos kolostori négyszögnek. Ez egybevág az 1957-es ásatások eredményeivel, amelyeknek során semmi olyan épületnyom nem került elő, amelyből a székesegyházhoz közvetlenül csatlakozó, szabályos kolostori jellegű épületkomplexumra lehetett volna következtetni.²⁴ A szemináriumi épület északi szárnyának pincéjében azonban még ma is vannak korábbi — kétségtelenül középkori — fal- és pincemaradványok, amelyek talán a kérdéses épülethez is tartozhattak.²⁵

Ikerablakaink lokalizálása szempontjából tehát a székesegyház mellett réálisan egyedül a káptalan háza jöhet számításba. A kérdésben azonban végleges döntést csak akkor remélhetünk, ha a szóban forgó területen a jövőben minden régészeti és építéstörténeti adat

gondos vizsgálat alá kerül, és a még meglévő maradványok tudományos megfigyelés nélkül nem fognak elpusztulni.

Az elmondottak ellenpróbájaként szükségesnek tartjuk néhány szóval külön-külön is megvizsgálni faragványaink leletkörülményeit, és az azokból levonható következtetéseket. Mint említettük, három kő — egy ívindítás és két betéte — a Szt. György-kápolna közelében, a földből került elő, ezek tehát mindkét lehetőségnek egyaránt megfelelhetnek. A 47. számú kis tagozott kő lelőhelye a székesegyház, mint erre már a dolgozat bevezetésében kitértünk. Minden bizonnyal ugyancsak 1907-ben, a székesegyház építési törmelékével együtt került a várkútba a 85. számú kő is.²⁶ Az utóbbi kettő tehát közvetlenül a székesegyház épületéből származik, és így másodlagos felhasználásukra 1723 körül, a templom barokk átépítésekor kerülhetett sor.²⁷ Ennek a dátumnak valószínűleg megfelelnek a 85. sz. leletkörülményei is, amelynek beépítése a ferences kolostor pincéjébe a korábbi kolostor építésével (1722—24) hozható összefüggésbe.²⁸ E három kő adatai tehát inkább a székesegyház mellett szólnának; nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy 1907-ben — mint erre már ugyancsak utaltunk — a székesegyház északi oldalán levő barokk támpillérekben találták meg a Szt. György-kápolna két oszlopfőjét, tehát az építkezés alkalmával kétségtelenül felhasználták a környező romos épületek kőanyagát is. Kőveink leletkörülményeiből így mindössze arra következtethetünk, hogy az az épület, amelyből erednek — legyen az akár a székesegyház, akár a káptalan háza — az 1720-as évek első felében romos állapotban volt, és, legalábbis részben, nem funkcionált.

Némileg eltérő következtetésekre ad alkalmat a 86. sz., amelyet a Dravecz-féle kanonoki ház falából bontottunk ki, a 87. számú későgótikus töredékkel együtt.²⁹ Természetesen az is lehetséges, hogy ez a kő a mai épület helyén állott korábbi házak bontási anyagából került ki; ez esetben származtatása éppúgy lehetséges lenne a székesegyházból, mint az előbbieké. Ha azonban nem ez volt a helyzet, akkor aligha gondolhatnánk a székesegyházra, amelyet akkor már régen helyreállítottak, hanem sokkal inkább a szeminárium építkezésére, amely bizonyos fokig összefüggésbe hozható a Dravecz-házzal is.

A Dravecz-ház építése 1769-ben kezdődött; két évvel később az építető Dravecz kanonok már beköltözhetett az egyik szárnyba.³⁰ Ez a szárny azonban nem lehetett az utcai, mert ennek kapuján 1773-as évszám látható.³¹ Ugyanebben az évben kezdődött a szeminárium építése is, amelynek alapkövét éppen Dravecz József rakta le.³² A két dátum egye-

9. Ikeroszlop-lábazat töredéke Tihanyból.

9. Fragment eines Doppelsäulen-Sockels aus Tihany.

9. Fragment du socle d'une colonne jumelée de Tihany.

9. Обломок цоколя парной подпорки из Тихани.

ze a másodlagosan felhasznált középkori építőanyag szempontjából talán nem véletlen. A kanonoki ház építészeti megformálása Fellnerre vall, valószínű tehát, hogy a kivitelezést is — legalább részben — ugyanazok végezték, akik a többi Fellner-féle építkezésen dolgoztak. A szeminárium építését nyilván nagyméretű földmunkák és bontások előzték meg, és így könnyen elképzelhető, hogy az ennek következtében felszínre került építőanyag egy részét az éppen munkában levő kanonoki háznál használták fel. Ez annál is inkább lehetséges, mert a Fellner-műhely hasonló eljárása más esetben is kimutatható.³³

A leletkörülmények vizsgálatával összefüggésben emlékezhetünk meg egy további figyelemreméltó jelenségről is, amely némi építéstörténeti útmutatással szolgál. Az ivindítások között kitért kövek egyikén ugyanis a falmag felé forduló oldalon ívelt felületet találunk (7. kép). Ezt a felületet eredetileg gondosan megfaragták, az azonban kétségtelen, hogy az ikerablakokba történő beépítéskor már nem játszott szerepet. Természetesen az is lehetséges, hogy elrontott tagozat utánfaragásáról van szó, úgy érezzük azonban, hogy itt kézenfekvőbb lenne egy lebontott épület(rész) másodlagosan felhasznált elemére gondolni. Ez arra engedne következtetni, hogy az ikerablakok nem új építkezéshez, vagy bővítéshez, hanem régebbi épület teljes újjáépítéséhez, vagy legalábbis erős felújításához kapcsolódnak. Ez a megfigyelés különösen abban az esetben válnék értékessé, ha bebizonyosodnék, hogy az ablakok az egykori káptalani épülethez tartoztak: ez ugyanis megerősítené a fentebb említett, 1184–88-ból származó adatot, amelynek értelmezése vitathatónak tűnhet. A székesegyház esetében kétségtelen, hogy régebbi épületről van szó, és az említett Ádám-féle adat alapján az is bizonyos, hogy a későromán periódusban átalakítások történtek rajta. Végül az épületkomplexumon belül elhelyezkedő Szt. György-kápolnáról tudjuk, hogy ugyanabban az időszakban, régebbi épület helyén keletkezett. Ha tehát ikerablakaink a káptalani épülethez tartoztak volna, ez lenne a harmadik egység az együttesen belül, amelynek felújítása a többivel megegyező periódusban ment

végbe. Akárhogyan is dőljön el végül a provenienciakérdés, annyi bizonyos, hogy a Szt. György-kápolna, az Ádám-féle ajtó és az ikerablakok együttvéve igen kiterjedt építőtevékenységet sejtetnek a székesegyház környékén. Az építéstörténeti adatok összevetéséből tehát arra lehet következtetni, hogy a kápolna építése nem tekinthető elszigetelt jelenségnek, hanem valószínűleg egy átfogó újjáépítési program része volt.

Ikerablakaink és a többi veszprémi későromán emléktárgy viszonyának tisztázásához sajátságos módon egy tihanyi lelet járult hozzá döntő módon. A tihanyi templom és kolostor 1965. évi renoválásakor ugyanis a vakolatlevegés után a szentély északkeleti sarkában egy eléggé nagyméretű (41×57×28 cm) tagozott kőre letűnk figyelmesek. A kő kiemelése után kiderült, hogy ugyanolyan, két oldalán egyforma, hullámos profilú tagozással ellátott faragványról van szó, amilyen a 88. számú kő, azzal a különbséggel, hogy a tagozatok végigfutnak, tehát a pajzsmotívumos lezárás hiányzik. A kő egyik oldalán a külső hengertagot lefaragták, eredetileg tehát 59–60 cm széles lehetett, ami majdnem pontosan azonos a veszprémi ikerablakok köveinek megfelelő méretével (8. kép).

Az egyezés olyan nagyfokú, hogy már ennek az egyetlen darabnak az alapján is szoros összefüggést kellene feltételeznünk. Ezt az összefüggést csak megerősíti a többi tihanyi későromán kőfaragvány, amelyek közül elsőként egy oszlop-lábazat töredékét kell említenünk. Ez már korábban, az 1958. évi renoválás alkalmával került elő a kolostor épületéből.³⁴ A sarokleveses lábazat jellegzetes későromán formát mutat; figyelemreméltó, hogy alsó párnatagjának profilja alul nem ívelődik vissza, hanem érintőlegesen kapcsolódik a talplemez függőleges síkjához. A párnatag széle a talplemez négyzetére ugyancsak olyan körként rajzolódik, amely a négyzet oldalait belülről érinti. Szempontunkból e lábazat legfigyelemreméltóbb vonása az, hogy a talplemez egyik oldalához keskenyebb nyúlvány csatlakozik, amely mindkét sarok mellett 3–4 cm-es beugrást eredményez, s törésfelületben végződik (9. kép). Tulajdonképpen tehát nem teljes lábazatról, hanem töredékről van szó. Az 1965. évi munkálatok során előkerült egy másik lábazattöredék is, amely méreteit és formai megoldását tekintve teljesen megfelelt az előzőnek, de annál sokkal töredékesebb volt (10. kép). Erről a darabról az említett nyúlvány hiányzott, de tüzetesebb vizsgálat nyomán kiderült, hogy helye itt is megvan: a talplemez egyik oldalának két szélén 3–4 cm széles faragott felületek találhatók, amelyek között törésfelület húzódik.

A kiegészítés szinte önként kínálkozik: töredékeink eredetileg kettős lábazatokhoz tartozhattak, amelyeknél a két négyzetes talplemezt az említett nyúlvány — tehát egy keskenyebb nyak — kötötte össze. Az ilymódon kiszervezett kettős lábazatok méretei további érdekes összefüggésre derítenek fényt. A talplemez mérete 26, 5×26,5 cm, az említett nyúlvány hossza 5–6 cm. Ezek a méretek a kettős lábazat teljes hosszát 59 cm-ben határozzák meg, ami az ikerablakok bélletfalvastagságának jól ismert méretével egyezik. A talplemez egy oldala ugyanakkor az ivindításos kövek felfekvési felületének szélességével azonos méretű, ami azt jelenti, hogy a kettős lábazat egésze ugyanakkora felületet takart, amekkora az ablakzáradék vállának felfekvési felülete volt.

Míndezek után aligha vonható kétségbe az, hogy az említett profilos kő és a lábazattöredékek egyazon építészeti

10. Ikeroszlop-lábazat töredéke Tihanyból.
 10. Fragment eines Doppelsäulen-Sockels aus Tihany.
 10. Fragment du socle d'une colonne jumelée de Tihany.
 10. Обломок цоколя парной подпорки из Тихани.

összefüggésbe tartoztak. A profilos kő formai kiképzése és a méretek világosan bizonyítják, hogy itt ugyanaz a műhely működött, amely a veszprémi ikerablakokat készítette. A tagozatok jellegéből nyilvánvaló továbbá, hogy a tihanyi kövek éppúgy ikerablakokhoz tartoztak, mint a veszprémiek, sőt, a méretegyezések alapján az is valószínűnek látszik, hogy a tihanyi ikerablakok felépítése a szerkesztés módjában és a fő méretekben szintén azonos volt a veszprémiekével. Itt tehát azzal a meglehetősen ritka esettel állunk szemben, amikor ugyanaz a műhely két egymáshoz közel eső helyen mintegy megismételte saját megoldásait, olyan pontossággal, hogy még a fő méreteket is megtartotta.

Veszprémben, mint láttuk, az ikerablakok provenienciája vitatható; Tihanyban ez a probléma aligha merülhet fel. Kolostorépületről levén szó, kézenfekvő, hogy az ikerablakokat az elpusztult kerengő részeinek tekintsük, ami egyébként igazolja azt az eljárásunkat, hogy a rekonstrukció során ikerablakaink osztásainak számát kerengő-párhuzamok figyelembe vételével igyekeztünk kikövetkeztetni.

Faragványaink tehát a tihanyi középkori kolostor-épület építéstörténetének egy eddig teljesen ismeretlen periódusára vetnek fényt; szempontunkból azonban ennél is fontosabb, hogy — a méretek egyezése következtében — az egyes részletek a veszprémi ikerablakokba is behelyettesíthetők, és így a rekonstrukciót újabb elemekkel bővíthetjük ki. Ezzel a lehetőséggel elsősorban a lábazatok esetében kell élnünk, annál is inkább, mert a megfelelő forma jelenlétét Veszprémben is ki tudjuk mutatni, és így — a tihanyi kövek tanúsága alapján — lehetővé válik, hogy az ikerablakainkhoz tartozó töredékek számát még eggyel növeljük.

A kő, amelyre utaltunk, egy jelentéktelennek látszó kis fragmentum, amelynek kérdéses provenienciája véleményünk szerint a formai összefüggések alapján határozható meg.³⁵ A faragvány a teljes lábazatnak csupán negyed részét foglalja magába; a talplemezen kívül csupán az alsó párnatag és a horony egy része maradt meg, egy saroklevéllel (11. kép). A rajta látható profilrész és a saroklevél kiképzése lényegében megfelel a tihanyi formáknak. Az egyezést vitathatatlanná teszi az, hogy a töredék sarkától balra, attól kb. 4 cm-re, a talplemezből derékszögű töréssel egy nyúlvány indul ki, amely töredékesen végződik. E nyúlvány felső síkja teljesen sima; egy esetleges csatlakozó profilrész nyoma nem látható. A különös részlet a tihanyi kövek ismeretében egyszerre értelmezhetővé válik: kétségtelen, hogy a veszprémi töredék ahhoz hasonló kettős lábazatból származik, amilyent fentebb leírtunk. Elképzeléseinket itt is igazolják a méretek: a kövön mérhető fél oldalhossz 13 cm, ami 26 × 26 cm-es, a tihanyi lábazatokénak megfelelő talplemez méretet ad.

Mindezek alapján, úgy véljük, indokolt az a feltételezésünk, hogy a 34. számú kis töredék egykor az általunk rekonstruált ikerablakok részét képezte. Annál figyelemre méltóbb, hogy ezen a kövön egy olyan részletet találunk, amely a Szt. György-kápolna lábazatainak jellegzetes motívuma: a párnatagba beütemezett saroklevél széle ugyanis kétoldalt 1—1 kifelé bukó vonalban folytatódik. Ez a talán véletlenszerűnek tűnő részletmegegyezés teljesen meggyőzővé válik akkor, ha a lábazatok profilmegoldását is összevetjük: a Szt. György-kápolna apszisát flankírozó belső sarokoszlopok lábazatainál ugyanazzal a jellegzetes megoldással találkozunk, amelyet a tihanyi töredékek ismeretésekor írtunk le.³⁶

Ezzel a kör bezárult. A veszprémi és a tihanyi ikerablakok műhelye tehát nem más, mint a Szt. György-

kápolna műhelye. Így azt a korábbi megállapításunkat, hogy a Szt. György-kápolna építése egy átfogó újjáépítési program eredménye, most azzal egészíthetjük ki, hogy ezt a programot — legalábbis, ami a székesegyház és a hozzá kapcsolódó épületkomplexumot illeti³⁷ — egyetlen egységes műhely hajtotta végre. Ebben a nagy építkezési kampányba a tihanyi apátság is bekapcsolódott, amely kolostorépületének újjáépítését bízta a Veszprémben működő műhelyre.

Ezeknek az eredményeknek a birtokában két szempontból is indokoltak tűnik, hogy azokat a megállapításokat, amelyeket H. Gyürky Katalin az 1957-es ásatás publikálása kapcsán tett, újra megvizsgáljuk és ki-egészítsük. Egyrészt, az a tény, hogy az ikerablakok létezése bizonyítja egy másik, a kápolna műhelye által kivitelezett építészeti egység jelenlétét azon az épületkomplexumon belül, amelyhez maga a kápolna is tartozott, új szempontokat vethet fel az ásatás során nem eredeti helyzetben megtalált kőfaragványok provenienciájának elbírálásában. Másrészt, az ikerablakok rekonstrukciójával és attribúciójával a műhely formakincse több fontos, új elemmel bővült (háromkaréjos ív, pajzsmotívum, hullámos profil, polichromia), amelyek lehetővé teszik, hogy stíluskapcsolatait pontosabban is meghatározhassuk.

Ami a kőfaragványok provenienciáját illeti, elsősorban a kiásott bordatöredékek kerülhetnek gyanúba, minthogy ezek között három különböző XIII. századi típus szerepel, amelyeknek együttes előfordulása a kápolnán belül feltételezhetően valószínűtlen. Mint ezt már rekonstrukciós gondolatmenetünk során említettük, valószínű, hogy ikerablakaink mögött boltozott tér húzódott végig. Így, bár erre további bizonyítékaink nincsenek, esetleg elképzelhető, hogy a fenti bordatípusok egyike az ikerablakokkal összefüggő térhez tartozott.³⁹

Egy másik gyanús faragvány a 39. számú ívtöredék, amely a kápolna rekonstrukciójával is összefüggő problémákat vet fel. Gyürky ugyanis feltételezte, hogy a kápolna külső sarkain szerinte mindenütt meglevő hármastéteket vakívek kötötték össze, amelyek egyik maradványa a 39. sz. lenne.⁴⁰ Várnai Dezső rekonstrukciója szerint az eredeti félkörív átmérője 2,50 m volt, és a hengertaggal és horonnyal tagozott kő belső ívelt felülete is szabadon ma-

radt.⁴¹ A rekonstrukciónak ez az utóbbi részlete meglehetősen valószínűtlennek tűnik, mert a kérdéses felület megmunkálása teljesen nyers. Sokkal valószínűbb tehát, hogy ez a felület eredetileg nem állt szabadon; ebben az esetben viszont vagy arra kell gondolnunk, hogy a kő hornyához közvetlenül a falsík csatlakozott, vagy pedig arra, hogy az iv tulajdonképpen két elemből tevődött össze, tehát azon a rétegen belül, amelyhez a 39. sz. tartozott, még egy tagozott réteg helyezkedett el. Minthogy az előbbi profilmegoldás meglehetősen szokatlan volna, véleményünk szerint indokoltabb az utóbbira gondolni. Ebben az esetben természetesen az iv belső átmérője is csökkenne. A magunk részéről nem tartjuk valószínűnek, hogy a háromkaréjos pillérek tegek a kápolna összes külső sarkain jelen lettek volna; ennek ugyanis ellentmond az a tény, hogy az épen fennmaradt délkeleti sarkon a lábazat egyenes vonalú.⁴² Így a kérdéses kő a nyugati falszakaszon — tehát a bejárat felett — valóban feltételezhető, és a háromkaréjos pilléreket összekötő ívhez tartozhatott. Amennyire ez a felmérési rajzok alapján megállapítható, egy ilyen ív belső átmérője 2,30–2,50 m között mozoghatott, a méretek tehát — félkörív esetén — ennek a feltételezésnek nem mondanának ellent.⁴³ Ugyanakkor azonban arra is szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy rekonstrukciónk szerint az ikerablakokat flankírozó pillérek közötti távolság kb. 220 cm, tehát — ha helyes az a feltételezésünk, hogy a 39. sz. egy kétrétegű ív külső rétegéhez tartozott, és az ikerablakok pilléreit legalább az egyik oldalon kiváltóív (homlokív) hidalta át — ugyanúgy elképzelhető lenne az is, hogy a szóban forgó töredék az ikerablakok tartozéka.

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a székes-egyház környezetében nem eredeti helyzetben előkerülő kőfaragványok csak abban az esetben lokalizálhatók határozottan, ha a fennálló, vagy rekonstruált épületek, illetve épületrészek valamelyikével méreteikben és struktúrájukban egyaránt egyértelmű egyezéseket mutatnak. Mint láttuk, sem a bordatípusok, sem a 39. számú kő esetében nem ez a helyzet, így ezeket

11. Sarokleveles lábazattöredék a Bakonyi Múzeum kőtárából (34. sz.).
 11. Sockelfragment mit Eckblättern aus dem Lapidarium des Bakonyi-Museums (34).
 11. Fragment du socle à feuilles de coin de la galerie de monuments de pierre du Musée Bakonyi (N° 34).
 11. Обломок цоколя из лапидария Баконьского музея (34).

egyelőre rekonstrukciós elemekként csak feltételesen használhatjuk.

A műhely stíluskapcsolataira vonatkozólag Gyürky elsősorban azokat az összefüggéseket hangsúlyozta, amelyek a kápolnát Esztergomhoz fűzik, feltételezve, hogy a királyi műhely Veszprémben közreműködött az építkezésnél.⁴⁴ Ugyanakkor azonban felfigyel a kápolna és a ciszterci koragótika (Bélapátfalva), valamint a jáki kör összefüggéseire is.⁴⁵ Az a kör tehát, amelyben a veszprémi részletformák megfelelőit keresi, szinte az egész magyar későromán építészetet felöleli, és így vizsgálódásai inkább a kápolna hozzávetőleges datálására és általánosságban vett építészettörténeti meghatározására, mint konkrét stíluskapcsolatok rögzítésére alkalmasak. A magunk részéről — elsősorban újonnan nyert adataink alapján — megkíséreljük ezt a kört szűkebbre vonni, és így a kapcsolatokat is konkrétabbá tenni. Ehhez mindenek előtt a keltezés kérdését kell megvizsgálnunk.

Gyürky a kápolna építésének megkezdését — a fenti stíluskapcsolatok alapján — az 1220-as évekre teszi;⁴⁶ Ehhez a véleményéhez — némi módosítással — magunk is csatlakozunk. A keltezés pontosabb meghatározása a felsőörsi templom és a kápolna közötti rokonság figyelembe vételével lehetséges, amelyre a templom helyreállításával párhuzamos kutatások során derült fény. A felsőörsi templom toronyalján ugyanígy ugyanolyan, homorú ívvel kiugró, körbefutó padka maradványai kerültek elő, amilyen a Szt. György-kápolnában is feltárára került.⁴⁷ A boltozatot tartó sarokpillérek lábazatai a padkán ülnek, ami szintén megegyezik a kápolna elrendezésével. Egyezés mutatkozik abban is, hogy a saroktámok negyedoszlopai nem közvetlenül a sarokban állnak, hanem a sarokba helyezett, Felsőörsön derékszögű, a kápolnában tompaszögű, lapos pilaszterek szögletében. A Szt. György-kápolna és a felsőörsi templom toronyalja tehát a belső térképzés és struktúra szempontjából nagyfokú egyezést mutat. Ez a rokonság véleményünk szerint nem a műhely, hanem — elsősorban — a funkció azonosságából fakad. Mint említettük, a Szt. György-kápolna a középkorban káptalani gyülesterem szerepét is betöltötte. Történeti adatok igazolják, hogy az alapításhoz közeli időben a prépost mellett Felsőörsön is voltak kanonokok,⁴⁸ vagyis ez a világi prépostság eredetileg önálló káptalannal rendelkezett. A körbefutó padka tehát véleményünk szerint mindkét esetben az adott terek másodlagos funkciójával függhet össze, ami azt jelenti, hogy a felsőörsi toronyalj is az ottani káptalan gyülekezéshelye és tárgyalóterme lehetett.

Mint említettük, a két épületen azonos műhely működése nem tételezhető fel, így a rokonságot csak forma- és funkcióátvétellel magyarázhatjuk. Ez esetben pedig a prioritás kérdése aligha vitatható, hiszen Felsőörs az egész középkorban át függött a veszprémi káptalantól — prépostja rendszerint a káptalan tagja is volt, — és így mintegy a veszprémi káptalan fiókjaként tarthatjuk számon.

Ez a kapcsolat azért döntő a Szt. György-kápolna szempontjából, mert a felsőörsi torony okleveles alapon keltezhető: a torony első emeletére lokalizálható Szt. Mihály-kápolnát ugyanis Bertalan püspök (1226–1244) szentelte fel.⁴⁹ Az elmondottak alapján feltételezhető, hogy a felsőörsi torony építésének megkezdésekor a kápolna már kézen állt, vagy legalábbis javában épült. Ez mindenképpen

12. Lábazati részlet a magdeburgi székesegyház déli kereszthajójának kapujáról.
12. Sockelteil vom Tore des südlichen Kreuzschiffes der Kathedrale von Magdeburg.
12. Détail du socle du portail du transept sud de la cathédrale de Magdebourg.
12. Часть цоколя поперечного нефа магдебургского собора.

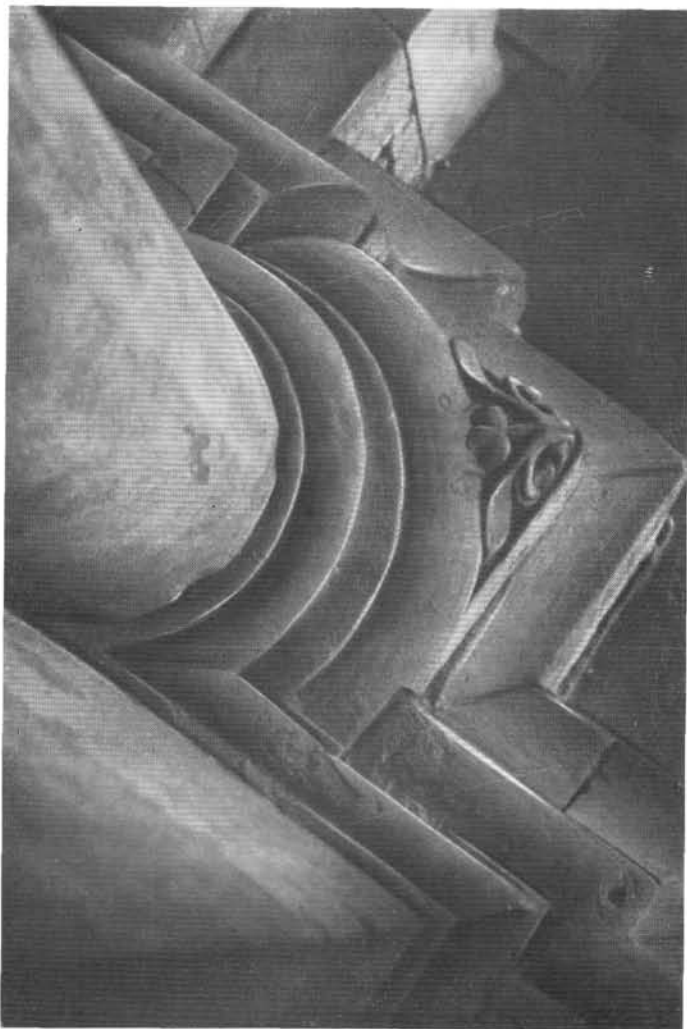
azt jelenti, hogy a veszprémi építkezés a tatárjárás előtt lezajlott. Minthogy azonban Felsőörs esetében nem valószínű, hogy a torony építése éppen a tatárjárást közvetlenül követő években ment volna végbe, véleményünk szerint a kápolna építése legkésőbb az 1235 körüli évekre tehető. Ugyanakkor azonban az is valószínű, hogy Felsőörsön a kutatás során világosan elkülöníthetővé vált két periódus között — amelyek közül a torony a korábbihoz tartozik — éppen a tatárjárás okozta a cezúrát. Így a torony építése nagyjából a 30-as évekre keltezhető, ami a Szt. György-kápolnára vonatkoztatva 1225—1235 közötti dátumot jelent.

A kápolna építése tehát hozzávetőlegesen egy évtizednyi pontossággal meghatározható. A műhely többi veszprémi munkája és a tihanyi kolostor ehhez képest természetesen néhány év eltolódással keletkezhetett; így a műhely összes eddig ismert munkája szempontjából továbbra is a Gyürky által javasolt 1220—1240 közötti keltezés tekinthető mérvadónak. A szóban forgó épületek, illetve épületrészek készülését sorrendjére vonatkozólag egyelőre nincsenek támpontjaink, így e kérdés eldöntését át kell engednünk a további kutatásnak.

A keltezés tekintetében tehát Gyürky véleményét lényegében az újabban szerzett adatok is alátámasztják. Annál különösebb, hogy Gyürky az *esztergomi* királyi műhellyel keres közvetlen összefüggést, holott az analógiák sorában maga is többször említ egy másik, Esztergommal egyenrangú királyi építkezést, amely az említett időpontnak sokkal inkább megfelel: Óbudát.⁵⁰

Az óbudai vár keltezése eléggé tág határok között mozog, de abban eddig minden kutató egyetértett, hogy az építkezés döntően a 13. század első felében zajlott le, mégpedig inkább a 20-as, 30-as években, mint a század elején.⁵¹ Kétségtelen, hogy az adott periódus királyi építkezéseinek és kőfaragóinak stílusát ennek az épületnek a maradványai reprezentálják leghitelesebben. Aligha szükséges részletesebben bizonygatni, hogy a 12. század végén és a 13. század legelején működő esztergomi műhely közvetlen hatásáról nem lehet beszélni olyan időpontban, amikor a király legfontosabb központi építkezésén már egészen más összetételű és jóval fejlettebb formakincset alkalmazó műhely dolgozott. Függetlenül attól, hogy milyen összefüggés van az esztergomi és óbudai királyi műhelyek között stílusfejlődés és személyi összetétel szempontjából, annyi bizonyos, hogy nem két *egyidőben* működő műhelyről van szó, hanem az utóbbit *felváltotta*, tehát létrejött egyértelmű az esztergomi műhely *megszűnésével*.

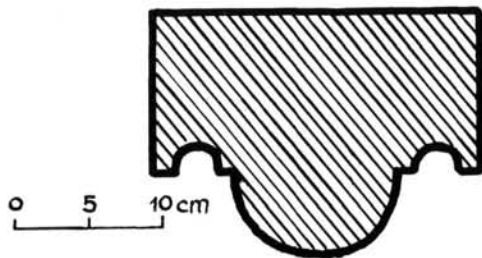
Ha tehát mindenképpen a központi királyi építkezésekkel igyekeznénk kapcsolatot teremteni, akkor csak Óbuda jöhetne számításba, és semmiképpen sem Esztergom. Óbudán valóban vannak olyan részletek, amelyek meglepően egyeznek a veszprémiékkal: a Szt. György-kápolna három bordatípusa közül kettő — az élszedett és a sarkantyútagos — itt is együtt fordul elő.⁵² Ugyanakkor azonban a Gyürky által analógiaként említett bimbós oszlopfőtöredékek már olyan eltéréseket mutatnak (palmettás díszítés, gyémántmetszés),⁵³ ame-

lyek ismert veszprémi faragványainkkal nehezen egyeztethetők össze. A Szt. György-kápolna két, lényegében teljes, és egy töredékes oszlopfőjén⁵⁴ a leveleken semmiféle idegen díszítőelem nem jelentkezik. A leveleket itt sekély, élben található kanellurák tagolják, ellentétben azzal a — talán gyakoribb — típussal, ahol a kanellurákat erőteljesebb bordák választják el egymástól.⁵⁵

Minthogy a többi veszprémi részletformák megfelelőt az óbudai töredékek között hiába keressük, az említett bordatípusok pedig az adott időszakban széles körben el voltak terjedve, véleményünk szerint helytelen lenne a királyi műhely és Veszprém között közvetlen összefüggéseket keresni. A kétségtelenül fennálló rokonság a két műhely egyidejűségéből és művészeti forrásainak részbeni azonosságából adódik.

A magyar későromán építészet meglehetősen bonyolult stíluskapcsolatai nagyrészt mindmáig tisztázatlanok. Az olyan részletformák, mint az említett bordatípusok, vagy a bimbós oszlopfő, csaknem minden építkezésen előfordulnak a 13. század első felében, még hozzá a legkülönbözőbb formai együttesekben. Így ezek önmagukban véve nagyon kevésé alkalmasak konkrét összefüggések rögzítésére. De ugyanez vonatkozik a lapos, saroklevelés lábazatokra, valamint — bár

13. Bordatöredék (?) profilja Tihanyból.

13. Profil eines Rippenfragments (?) aus Tihany.

13. Profil d'un fragment de nervure (?) de Tihany.

13. Профиль гурта (?) из Тихани.

előfordulásuk sokkal ritkább — az attikai profilú külső lábazatra, a háromkaréjos ívre és pillérre és az ikerablakok profiljára is.⁵⁶

Ilyen körülmények között az egyes részletformák izolált vizsgálatával nem juthatunk messzire, és szilárd alapokon nyugvó megállapításokat csak akkor tehetünk, ha egyrészt a nagy összefüggéseket: az építészeti struktúrát és a formai *együtteseket*, másrészt a szóban forgó általánosan elterjedt részletformáknak azokat a speciális jegyeit vizsgáljuk, amelyek emlékeinket megkülönböztetik az általános típusajátságoctól.

Mint említettük, a veszprémi műhely munkáira inkább a szerkezet, mint a formák gazdagsága jellemző. Bár ezt a megállapítást elsősorban az ikerablakok vizsgálatából szűrtük le, a Szt. György-kápolnával kapcsolatos emlékek sem tesznek ellentmondó tanúságot. Hiányzik a műhely formakincséből a figurális és növényi (indás-leveles-palmettás) ornamentika, és hiányoznak a geometrikus, normann jellegű díszítőmotívumok is. A profilok finomak, kiszámítottak; erőteljesebb, domináns tagozataik nincsenek. Tehát éppen azokat az elemeket nem találjuk meg, amelyek a jáki kör és a hozzá közel álló épületek esetében az ornamentika jellegét alapvetően meghatározzák. Így a jelenleg rendelkezésünkre álló anyag alapján nem lenne indokolt összefüggéseket keresni a jáki körrel sem; a kapcsolat véleményünk szerint itt sem terjed túl azon a mértéken, ami az emlékek egykorúságából adódik.⁵⁷

Az egyetlen lehetőség tehát, amerre műhelyünk kapcsolatait kereshetjük, a ciszterci rendi koragótika. Bár ez önmagában véve is meglehetősen tág stílus kategória, amelynek több-kevesebb eleme az óbudai királyi műhelyben éppúgy megtalálható, mint a jáki körben, és a kifejezetten ciszterci típusú épületeken is számos változata különböztethető meg, mégis eléggé körülhatárolt formavilágot jelöl, amelybe a veszprémi műhely formái és megoldásai (bimbós oszlopfő, sarkantyús borda, szerkezet gazdagítása a formagazdagság rovására) igen jól beleillenek. A problémát csak az okozza, hogy a ciszterci koragótikának melyik az az ága, amellyel a veszprémi műhely a legszorosabban összefügg.

Meglehetősen hiányosan fennmaradt ciszterci emlékanyagunkon belül elsősorban Bélapátfalván találunk olyan motívumokat, amelyek Veszprémmel közeli rokonságban állnak. Itt mindenekelőtt a kerengő csekély maradványára, a déli keresztalj nyugati falán fennmaradt homlokívre kell felfigyelnünk. Ez a homlokív egyszerű, két konvex tag közé zárt konkáv tagból álló profilozásával, amelyet nagyjából azonos szélességű, sima sáv kísér, valamint a tagozás pajzsmotívumos lezárásával⁵⁸ lényegében hasonló művészi felfogást tükröz, mint a veszprémi ikerablakok háromkaréjos ívről

lezárt keretelése. Bár a profil nem hullámos, mint Veszprémben, hanem vonala kétszer megtörik, hatásában nem különbözik lényegesen, sőt, talán még pregnánsabb változatát testesíti meg ugyanannak a kifejezési szándéknak.

A Bélapátfalvi kerengő többi részleteit, sajnos, nem ismerjük. Mint már utaltunk rá, az 1964–66-ban lezajlott ásatások során tisztázódott, hogy a boltozott kerengő külső falait szakaszonként 1—1 támpillér támasztotta, és a méretek alapján kettős ikerablakokra lehet következtetni. Ha rekonstrukciónk helyes, ez a megoldás is analóg a veszprémi és tihanyi emlékekével.

A templomon elsősorban a polichromia az, ami szempontunkból figyelemreméltó. Maga a polichromia — többek között — Esztergomban, Óbudán, Pannónhalmán és Kalocsán is előfordul,⁵⁹ itt azonban elsősorban a kapukra összpontosul, ezek különböző funkciójú elemeinek hangsúlyosabb elkülönítését szolgálja, és anyaga is speciális (vörösmárvány). Bélapátfalván viszont lényegében a falsík egy darabját emeli ki, amit még pregnánsabbá tesz az, hogy a sávozott falszövet átterjed a kapu egyenes részsűként kiképzett bélletére is, hangsúlyozva ennek egységét a környező falsíkokkal, és ugyanakkor elkülönítve azt az egykor eléje helyezett bélletoszloptörzsektől, valamint a fejezetek és lábazatok frízétől.⁶⁰ Kétségtelen, hogy a polichromia Veszprémben is egy meghatározott terjedelmű falsík hangsúlyosan eltérő kezelését szolgálta, és a tagozott részek színben itt is elkülönültek a tulajdonképpeni falszövegtől.

Veszprém és Bélapátfalva között tehát két ponton is eléggé feltűnő rokonságot tapasztalhatunk. Így talán az sem véletlen, hogy a Bélapátfalvai keresztalj sarokoszlopai nem közvetlenül a fal sarkában, hanem derékszögben megtört pilaszterek szögletében állnak.⁶¹ Mint láttuk, hasonló formát alkalmaztak a Szt. György-kápolnában is, természetesen a nyolcszögű alaprajznak megfelelően. Hogy ez a forma későromán építészetünkben egyáltalán nem általános, arra — Esztergomon kívül — elég Ócsa, Kerc, Gyulafirátót és Óbuda példáját idéznünk.⁶²

A bimbós oszlopfő és a sarkantyútagos bordatípus szintén előfordul Bélapátfalván, de eléggé eltérő megoldásban.⁶³ Éppen ez az, ami a felsorolt egyezések ellenére arra enged következtetni, hogy a Bélapátfalvi műhely nem lehet azonos a veszprémiével. Ez a kérdés természetesen csak a kerengő hozzávetőleges rekonstrukciójával, fejezeteinek és lábazatainak ismeretében lenne határozottan eldönthető. Minthogy azonban az említett formai megegyezések is inkább rendkívül szoros stílusrokonságot, mint azonos kezek munkáját árulják el, valószínűnek tartjuk, hogy Bélapátfalva és Veszprém a fejlődés azonos szintjén álló, közös műhelyhatárok között és stíluseredetből levezethető, de egymással közvetlen kapcsolatban nem álló emlékek. Annyi bizonyos, hogy Veszprém szempontjából jelenlegi ismereteink szerint Bélapátfalva jelenti a legközelebbi analógiát. E megállapításainkat lényegében alátámasztja a Bélapátfalvi templom, illetve kolostor keletkezése is: az építkezés közvetlenül az alapítás, 1232 után

a kolostorral kezdődött.⁶⁴ Így tehát a két műhely működése időben — legalábbis részben — párhuzamos lehetett.

Rekonstrukciós gondolatmenetünk tehát azzal a nem várt építészettörténeti következtetéssel zárult, hogy a Szt. György-kápolnát sikerült egy kiterjedt lokális újjáépítési program kereteibe ágyazni, amelyet egyetlen építőműhely hajtott végre. Ezzel Veszprém, mint egyházi centrum, későromán építészeti történetében önálló jelentőséget nyert. A Szt. György-kápolna műhelye, amely egymás után két igen jelentős egyházi intézménytől kapott megbízást, kétségtelenül a korszak építészeti egyik fontos tényezője volt. A stíluskritikai vizsgálódások megerősítik Gyürky megállapításait a keletkezésre és az általános stíluskapcsolatokra vonatkozólag, ugyanakkor azonban arra az eredményre vezetnek, hogy a veszprémi emlékek nem kapcsolhatók konkrétan egyik ismert későromán építőműhelyünk emlékanyagához sem. Jelenleg ismereteink szerint elsősorban Bélapátfalvával mutatható ki kapcsolatok; itt a ciszterci koragótikának lényegében ugyanaz az ága tűnik fel, amellyel Veszprémben találkoztunk.

Műhelyünk kapcsolatainak, tevékenységi körének tisztázásához a további kutatások — különösen újabb kőfaragványok előkerülése esetén — még igen sokkal járulhatnak majd hozzá. Fokozott mértékben vonatkozik ugyanez a külföldi kapcsolatok kérdésére is, amelyekkel nem foglalkozhattunk részletesebben, elsősorban a probléma nehéz megközelíthetősége miatt. Erre vonatkozólag csupán két dolgot szeretnénk megemlíteni — nem azért, hogy ezzel a kutatás irányvonalát megszabjuk, hanem inkább azzal a céllal, hogy az edigi kutatásokhoz újabb adalékokkal szolgáljunk.

Az egyik: a Szt. György-kápolna lábatainak feltűnő jellegzetes, kifelé kunkorodó vonalakban végződő saroklevelek megtalálhatók a naumburgi dóm keleti részén és a magdeburgi dóm déli kereszthajójának kapuján is (12. kép).⁶⁵ A két székesegyház kérdéses részei nagyjából a XIII. század 20-as, 30-as éveire kelteznek,⁶⁶ ami azt jelenti, hogy lényegében egykorúak a veszprémi műhely működésével. Bár további megfelelések a két emlékcsoport között már nehezen lennének igazolhatók, annyi ebből is világos, hogy a magyarországi stílusfejlődés e szakasza — mint ez már annyiszor szóba került — idő és formakincs tekintetében néha a legpróbb részletkéig párhuzamos a nagy középnémetországi katedrálisok megfelelő periódusaival.⁶⁷

A másik: a friesachi domonkos templom kívül félköríves, belül poligonális mellékszentélyeiben a hengeres támpok ugyanúgy lapos pilaszterek szögleteiben állnak, mint a Szt. György-kápolnában. A hasonlóságot fokozzák az oszlopfők, amelyeknél a bimbók elrendezése is a veszprémiekével egyezik.⁶⁸ Bár a többi részletformák itt is eléggé eltérőeknek látszanak, nincs kizárva, hogy az említett egyezések mögött valamiféle kapcsolat húzódik meg. A kérdés természetesen csak a formák alapos helyszíni összevetésével lenne határozottan megoldható.

Szempontunkból így is igen figyelemreméltó, hogy Donin a templom építését az 1251—58 közötti évekre keltezte.⁶⁹ Ha ez a datálás helyes, a fentiek alapján felvetődhet a kérdés: nem újabb bizonyítékával állunk-e szemben annak a kutatónak által már régen hangsúlyozott megállapításnak, hogy Ausztria későromán építészetét a tatárjárás után jelentős, Magyarországról érkező hatás érte? Eddig ilyen összefüggésben elsősorban a jáki műhelyről esett szó;⁷⁰ ha kérdésvetetésünk pozitív választ nyerne, akkor kétségtelenné válnék, hogy ebben a nyugatra vándorlásban más, a tatárjárás előtt Magyarországon működő építőműhelyek is résztvettek.

Tóth Sándor

Jegyzetek

- ¹ Tóth S.: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. (A Bakonyi Múzeum kőtarának ismertetése. I.) A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. I. Veszprém, 1963, 115—141. o.
- ² L. H. Gyürky K.: Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém. Acta Archaeologica XV (1953) 341—408. o.
- ³ i. m. 117, 128. o., és 140. o.: 31., 32., 47., ill. 30. sz.
- ⁴ Itt ragadom meg az alkalmat, hogy a dolgozatomban közölt kőfaragvány-jegyzék adatait helyesbítsem, illetve a verből származó újabb emlékekkel kiegészítsem. A keveredés elkerülése végett az újabb faragványokat folytatónag sorszámmal láttam el. Az adatok közlésének módja azonos a korábbival. (v. ö. i. m. 139. o.), de a kormeghatározást minden darabnál külön tüntetem fel.
85. Háromkaréjos lezárású ikerablak kettős ivindítása. Felfekvési felület: 26 × 42. M.: Szélesség: 78,5. Vastagság: 58. Tolbuhin u. 21., egykori ferences kolostor pincéje (1965) (székesegyház, vagy attól északra fekvő épület.) Románkori.
86. Ikerablak-oldalbélet tagozott köve. 38,5 × 47 × 45. Tolbuhin u. 23., ún. Dravecz-ház (1965) (székesegyház, vagy attól északra fekvő épület). 66.107.1 Románkori.
87. Tagozott ablakszárkő töredéke. 37 × 24 × 53,5. Tolbuhin u. 23., ún. Dravecz-ház (1965). 66.108.1 Gótikus.
88. Ikerablak-oldalbélet tagozott köve. 57 × 41 × 54. Várkút (1965) (székesegyház, vagy attól északra fekvő épület). Románkori.
89. Oszlopfő (kiegészítő). M.: 25. Abakusz: 29,5 × 29,5. Nyaktag átmérő: 22,5. Tolbuhin u. 16., Tanácsakadémia pincéje (1966). Koraközépkori (?).
90. Boltozatindítás darabja. 50 × 38 × 27. Tolbuhin u. 16., Tanácsakadémia kertje (1966). Gótikus.
91. Oszloptörzs-töredék és lábázat. Várfal északi szakasza (1939). Veszprém város tulajdona. Békefi R.: A Balaton környékének egyházi és várai a középkorban. Bp.: 1907, 7. kép. Római (?).
- A 91. számú kő, amely korábban és jelenleg is a Vetési-kő (i. m. 140. o., 63. sz.) talapatát alkotja, a katalógusból tévedésből maradt ki. Ugyancsak tévedésből került a románkori faragványok közé a 42. sz. párkánytöredék, amelynek megfelelői jelenleg is nagy mennyiségben láthatók a várfalak különböző pontjain. Így a kő aligha lehet korábbi a XVI—XVII. századnál. I. Függelék
- ⁵ Erre a megoldási lehetőségre Gergelyffy András, dolgozatom lektora volt szíves felhívni a figyelmemet.
- ⁶ Néhány méret: Pécs 5,32 (Szabó L.: Az árpádok magyar építőművészet. Bp., 1913, 60. o.). Gyulafehérvár 5,45 (Entz G.: A gyulafehérvári székesegyház. Bp., 1958, 165. o.), Veszprém kb. 3,80 (pillérközéptől falközépig; saját mérés). Monostorok: Bélapátfalva 4,84 (Szabó

- i. m. 285. o.), Zsámbék 3,90 (uo. uo. 234. o.), Aracs 3,92 (uo. 193. o.), Ákos 2,67 (uo. 265. o.), Pannonhalma 3,35 (Lévárdy F.: Pannonhalma építéstörténete. II. Művészettörténeti Értesítő VIII (1959) 108. o.).
- ⁷ Ennek legfőbb akadályja az, hogy a hazai emlékanagyonkban előforduló előcsarnokok közül egyetlen egy sem maradt fenn, illetve a legutóbbi időkig fennálló kisbényi előcsarnok, anélkül, hogy eredeti beszántása tisztázódott volna, a második világháborús pusztításoknak esett áldozatul (vö. A Piffli: K rekonstrukciói kos ola v Bini. Pamiatky a muzeá 1/4. (1952) 55—57. o.). Az esztergomi székesegyház későromán előcsarnokát csak 18. századi felmérésekből és rajzokból ismerjük (I. Balogh J.: Az esztergomi Bakócz-kápolna. Bp., 1955, 15—17., 19—20. és 25—26. kép). Más esetekben (Bélapátfalva, Vértesszentkereszt) az előcsarnokok konkrét maradványait csak a legutóbbi ásatások hozták felszínre. Így az eredeti nyílásrendszer és térlefedés egyik esetben sem rekonstruálható egyértelműen, tehát szempontunkból az eredményes összevetés lehetősége nem áll fenn. Ehhez járul még, hogy a fenti példák viszonya az „anyaépülethez” építéstörténetileg sem tisztázott.
- ⁸ Az adatokat a helyszínen vettem fel.
- ⁹ Az adatokat az ásatási alaprajz alapján közlöm. Itt mondom köszönetet az ásató Valtér Ilonának, aki az ásatás dokumentációját rendelkezésemre bocsátotta, és a dolgozatommal kapcsolatos kérdésekben az ásatás eredményeiről tájékoztatót.
- ¹⁰ Éri István szíves szóbeli közlése. Vö. Tóth i. m. 140. o.
- ¹¹ L. 4. jegyzet 85., 86., 88. sz., és Tóth i. m. 140. o. 47. sz.
- ¹² Ádám I. i. m. 54—55. o.
- ¹³ A kriptalejárt helyét pontosan rögzítette ásatási alaprajzán H. Gyürky Katalin: i. m. 1. és 3. kép. A székesegyház jelenlegi alaprajzát közölte Dornyai B.: A Bakony Bp. 1927. 168. o.
- ¹⁴ Vö. Tóth i. m. 120. o.
- ¹⁵ Vö. Gyürky i. m. 1. és 3. kép. A méretet a Bakonyi múzeumban őrzött ásatási dokumentáció méretarányos rajza alapján közlöm. A székesegyházon 1968. februárjában megkezdett kutatások során kiderült, hogy ezen a részen az 1907-ben elbontott késői támpillérek közötti távolság valójában 320—325 cm, ami pontosan egy hármas nyílás méretének felelhetne meg. Az ettől nyugatra eső két másik támpillérköz jóval keskenyebb (230—235 cm) volt. A nyílásokra vonatkozólag ezen a szakaszon az eddigi kutatások nem hoztak biztos eredményt.
- ¹⁶ Az előkerült falmaradványokat Gyürky azonosította a Szentlélek-kápolnával: vö. i. m. 381. o.
- ¹⁷ A kérdéses részlet képét l. Gyürky i. m. 6, 7. és 45. kép. Gyürky a kápolnát — éppen erre a főlészoppra hivatkozva — a 14. századra keltezi (i. m. 381. o.), véleményét azonban bővebben nem indokolja.

A magam részéről ezt a részletet nehezen tudom gótikus stílusúnak elfogadni; mind formája, mind pedig az épületben elfoglalt helyzete a románkorra vall. Ennek ellenére nem lehetetlen, hogy a 14. század elején jött létre, de a keltezés semmiképpen sem *korlatozható* erre a századra. Véleményünk szerint a féloszlopok — és ezzel a kápolnát — a XII–XIV. századra kell keltezni, és mindaddig, amíg újabb adatot nem sikerül találni, nem lehet ennél szorosabb időhatárokról beszélni.

¹⁸ A feltárt falszakasz falazástechnikája néhány, az ásatási dokumentációban őrzött fényképfelvételek alapján elég jól látható.

¹⁹ Korompay Gy.: Veszprém. Bp., 1957², 11–12. kép.

²⁰ Veszprém árpádkori jogi főiskolája — az első magyar egyetem. Vigilia XXVI (1961) 467. o.

²¹ Kumorovitz B.: Veszprémi regeszták (1301–1387). Bp., 1953, 346. sz. és Békefi 4. jegyzetben i. m. 22. o.

²² Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. I. Bp., 1896, III. sz.

²³ Mályusz E.: Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399). Bp., 1951, 3749. és 3865. sz.

²⁴ Ez elsősorban a keleti szárnyra vonatkozik, ahol normális körülmények között a káptalanterem el szokott helyezkedni. Itt ugyanis a középkori várfal erősen bevelődött nyugat felé, úgyhogy a Szt. György-kápolna és a várfal közötti területen egy, a székesegyház szentélyéhez csatlakozó épületszárny nem fért volna el (vö. Gyürky i. m. 3. kép). Ez azonban nem jelenti azt, hogy az 1957-es ásatás területén egyáltalán ne lenne olyan épületmaradvány, amelyet a középkori káptalani épülettel összefüggésbe lehetne hozni. Itt elsősorban a Szt. György-kápolnától nyugatra eső falak egy részére gondolunk, mégpedig a Szentlélek-kápolnához észak felől csatlakozó dongaboltozatos helyiség nyugati zárófalára és az ettől északra fekvő háromszögletű helyiségre, amelynek északkeleti sarkától további, a szeminárium építéskor átvágott falvonulat indulhatott ki (vö. Gyürky i. m. 349. o.). Sajnos, az ásató nem érezte feladatának, hogy ezeknek a falaknak az összefüggéseit alaposan megvizsgálja, ezért csak meglehetősen sommás megfigyeléseire támaszkodhatunk. Gyürky ezeket a falakat újkorinak tekinti (i. m. 345–346., 384–385. o., l. kép). Bár véleményét határozottan nem indokolja, erre a megállapításra egyrészt a Szentlélek-kápolna falára másodlagosan felfektetett, téglából készült dongaboltozat, másrészt a Szt. György-kápolnán észlelt újkori átalakítások (déli bejárat) vezethetők. Arra azonban nem tér ki, hogy a boltozat válla a háromszögletű helyiség déli falával egykorú-e, vagy sem, és így az ásatási megfigyelések nem zárják ki azt a lehetőséget, hogy a boltozat *mindkét* hordozó falhoz képest későbbi. Így a háromszögletű helyiség falairól csak annyit mondhatunk, hogy a boltozatnál nem lehetnek későbbiek, viszont elképzelhető, hogy korábbiak. Ami a boltozat korát illeti, kétségtelen, hogy nem lehet egykorú a Szt. György-kápolna déli lejárójával, amelynek előterét hálszállkamustrás téglapadló borítja. Ezzel a padlóval a Szentlélek-kápolna és a Szt. György-kápolna délnyugati sarokpilléréhez épült fal közötti folyosót burkolták, szintje –1,43 m (Gyürky i. m. 6. kép, vö. uo. 345. o.). A boltozat válla ennél még mélyebben volt, záradéka pedig legfeljebb 1,20 m-rel volt e szint fölött. A boltozat tehát minden valószínűség szerint egy mélyebb szint kialakítása és a kápolnabejárat elfalazása után létesült mint pincefödém, felette egy, már a jelenlegi külső szinthez igazodó földszinti helyiség lehetett. Minthogy ez a szint — mint ez a kápolna újkori építési periódusai bizonyítják — csak a török hódoltság után alakult ki, a pince — és így a boltozat is — aligha lehet korábbi a 17. század második felénél.

A háromszögletű helyiség falainak kormeghatározásához igen lényeges lenne tudni, hogy az említett folyosófaltól északra fekvő, északi oldalán téglafalal kiképzett, és a kápolna későgótikus bejáratának helyéhez vezető folyosó, amelyet egy faküszöbös ajtó zárt le (Gyürky i. m. 1. kép), mikor keletkezett. Ennél ugyanis a háromszögletű helyiség falai kétségtelenül korábbiak. Amennyiben tehát ez a folyosórész a pinceperiódusnál nem későbbi — ami a szint- és közlekedési viszonyok miatt valószínűnek látszik — a háromszögletű helyiség falait a dongaboltozatnál is korábbiaknak kell tartanunk, tehát lehetségesnek válnék jóval korábbi, esetleg középkori keltezésük is. A középkori keltezés lehetőségét annál is inkább megfontolandónak tartjuk, mert a háromszögletű helyiség inkább a földszinti helyiségben — tehát alig valamivel a középkori járásint fölött — 15. századi kályhacsempe- és kályhaszemtörödékek kerültek elő (Gyürky i. m. 349. o. és XIII/1. tábla), ami arra utal, hogy a közvetlen környéken már a középkorban lakóépületnek kellett állnia.

²⁵ 1965. tavaszán a Tanácsakadémia (egykori szem:nárium) pincéjében Kelemen Mártával leletmentést végeztünk, amelynek során óskori leletanyagot kívül koraközépkori gyermeksírt tártunk fel. A gyermek-sír felett egy későbbi fal alapozásának alsó sora húzódtott. Tüzetesebb vizsgálat után kiderült, hogy a kérdéses pincehelyiség (az épület északi szárnyának keleti része alatt) jelentős korábbi falmaradványokat őriz; ezek részben a helyiség nyugati zárófalába, részben pedig, merőleges irányú falvonulat maradványaiként, a déli hosszfalba vannak beépítve. A pince további vizsgálatok lettünk figyelmesek ettől a helyiségtől nyugatra, egy szűk közbenső rész után következő kő dongaboltozatos pincehelyiségre, amelynek szélessége jóval kisebb az épület traktusmelységénél, tehát külső hosszfalra a földszinti helyiség belső tere alá esik. A helyiség boltozatának nyugati végét a szeminárium építéskor levágták, eredetileg tehát a mai utca alá is kinyúlhatott. A figyelemre méltó az, hogy annak a helyiségnek a barokk boltozata, amelyben a leletmentést végeztük, a szűkebb helyiség boltozatzáradékánál jóval magasabba nyúlik. A két helyiség belmagassága közötti különbség olyan szintdifferenciára utal, amely nagyjából megfeleltethető a középkori és a barokk szint közötti eltérésnek. Ennek alapján talán nem túl megrész dolog arra gondolni, hogy a szóban forgó dongaboltozatos pince középkori épület maradványa. Feltételezhető, hogy ugyanehhez az épülethez tartoztak azok a korábbi falmaradványok is, amelyek a nagyobbik helyiségben voltak megfigyelhetők.

²⁶ A kő — vastag 20. századi feltöltés alól — kb. 30 m mélységből került felszínre. A felette levő feltöltés a kút 1938. évi felnyitása után hullott be; maga a kő barokk téglaköböl álló épülettermékek rétegben helyezkedett el. Az épülettermékek réteg alatt apró 19. századi kerámia-

törödékekkel és konyhahulladékkal kevert feltöltés volt. Tekintettel arra, hogy 1907–10 között ez a területen tárolták a székesegyházról kikerült bontási anyagokat (Tóth i. m. 119. kép), és a térrendezés során a kút lefedését is megváltoztatták, eléggé kézenfekvő arra gondolni, hogy a kő a székesegyház bontási anyagával együtt került a kútba. Itt szeretnénk köszönetet mondani Frasty Györgynek, aki a kút feltárásának helyszíni munkáit lelkesedéssel irányította, és akinek e fontos lelet épségben való előkerülése is köszönhető.

- ²⁷ A székesegyház barokk átépítésére l. Korompay i. m. 140. o.
- ²⁸ A ferences kolostor építéstörténetére l. Korompay i. m. 186. o. A kő az épület pincéjének nyugati szárnyában levő nagy dongaboltozatos helyiség déli végén volt befalazva, a keleti hosszfal legalsó rétegébe; közvetlenül a talajon fektűt, a mai pincésztínnél alig néhány cm-rel mélyebben. Kibontása évekkel korábban Hungler József tanár irányítása mellett már megkezdődött, de kiemelésére csak 1965-ben került sor. Az említett helyiség mellett kelet felől keskeny folyosó húzódik; a két teret árkádívek kapcsolják össze. A dongaboltozatos nagy helyiség dél felé a sekrestye alatt a templomfaláig húzódik, tehát a kolostor déli szárnyának udvari főfalára a boltozatot nyugszik. A pince boltozata téglából, függőleges felmenő falai kőből készültek. Jelenleg a dongaboltozatos helyiség és a folyosó is az épület udvara alá esnek. A fentiek alapján valószínű, hogy a pincének legalábbis a felmenő falai egy korábbi periódusban keletkeztek, amikor ezen a részen még épület állt. Lehetséges, hogy a kő befalazása és a jelenlegi állapot kialakulása között egy, vagy több közbeeső periódus is volt. Minthogy azonban az épület mai tömege bizonyosan az 1770–76 közötti átépítéskor alakult ki, nagyon valószínű, hogy a kő legkésőbb az 1720-as években legutóbbi helyére került.
- ²⁹ A két követ a ház utcai szárnyának udvari frontján, a délnyugati sarokba falazták be, a talajszint közelében.
- ³⁰ Lukcsics P. — Pfeiffer J.: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933, 177. o.
- ³¹ Korompay i. m. 186. o. és 142. kép.
- ³² Pfeiffer — Lukcsics i. m. 154. o.
- ³³ Így pl. a Gizella-kápolna emeleti részének két másodlagosan befalazott kőve (Tóth i. m. 140. o. 48. és 50. sz.) a Fellner–Félsz püspöki alkalmazottak háza (1775–78, l. Korompay i. m. 182–183. o.) egyik boltozathévederéből került elő (Pfeiffer János szíves szóbeli közlése).
- ³⁴ Bartha Lászlóné szíves szóbeli közlése.
- ³⁵ Tóth i. m. 140. o. 34. sz. A követ a kőtar rendezésekor a lelőhely nélküli anyagban találtam. Minthogy sem a székesegyházról származó kőfaragványok jegyzékében, sem a Szt. György-kápolna beállított, ill. publikált anyagában nem szerepel, múzeumba kerülésének körülményeit nem tudtam meghatározni.
- ³⁶ Vö. Gyürky i. m. I/3, 4, III/3 és XIX/2. tábla.
- ³⁷ Nem lehetetlen, hogy a Szt. György-kápolnával párhuzamosan épült fel a Gizella-kápolna földszinti része (vö. Gyürky i. m. 21. kép), amelynek részletformái — bár az élszedett bordaprofil itt is előfordul (l. Gyürky i. m. 21. kép és Jankovich J.: A veszprémi Gizella-kápolna. Technika XXI (1940) 130. o., 4. kép) — eltérő műhelykapcsolatokra vallanak. Közél egyidőben folyhatott az 1240-ben alapított domonkos apácakolostor építése is (vö. Gyürky i. m. 379. o.), amelynek e korból származó részletformái (a nyugati kapu maradványai) szintén eltérő jellegűek.
- ³⁸ Gyürky i. m. 21. kép.
- ³⁹ Itt tartom megemlítendőnek, hogy az 1965-ben előkerült tihanyi kőfaragványok között szerepel egy bordatörödédek (?) is, amelynek profilja (13. kép) azonban mindhárom veszprémi típusot alapvetően eltér, sőt, formai megfeleltetését egyáltalán nem ismerem. A törödédek az említett labazathoz közel került elő, lehetséges tehát, hogy szintén a kerengő anyagához tartozik.
- ⁴⁰ i. m. 376. o.
- ⁴¹ Gyürky i. m. 24. kép. Teljesen elhibáztunk tartom a 40. számú kis törödékek kapcsolatos rekonstrukciós rajzot, amely ezt a két irányban megtört tagozású faragványrészletet egy olyan iv záradékába helyezi, amelynek vállai az épület oldalfalainak sík felületeire, csúcsa pedig a sarkára esik. (uo. 25. kép). Eltekintve az elgondolás képtelenségétől, — amely mellel a szerzőnek a háromkaréjos sarokpillérkétegekre vonatkozó elméletével is ütközik, — már ahhoz is nagy bátorság kellett, hogy ehhez a darabhoz, amelyen a lemezen kívül csupán egy hengeres tag látható, a 39. sz. profilját adaptálja a szerző, amelyet a megelőző rajzon egészen más méretekkel és eltérő szituációban ábrázolt.
- ⁴² Gyürky i. m. 2. kép.
- ⁴³ A méreteket a kápolna Gyürky cikkében közölt alaprajza (2. kép) alapján közlöm.
- ⁴⁴ i. m. 374–375. o.
- ⁴⁵ uo. 376, 377, 380., ill. 375, 376. o.
- ⁴⁶ uo. 381. o.
- ⁴⁷ uo. 2. kép. metszet.
- ⁴⁸ L. Kumorovitz i. m. 29. sz., továbbá Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy I., Véghegy D. és Nagy Gy. I. Bp., 1886, 113. sz.
- ⁴⁹ Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár. III. Pest, 1861, 199. sz. A kápolna lokalizálásával és a felsőrsi templom építéstörténetével kapcsolatos egyéb problémák tárgyalására itt nem térek ki, minthogy ezek a templom kutatásáról szóló beszámolóban amúgy is részletesen fogok foglalkozni.
- ⁵⁰ i. m. 377, 378. o.
- ⁵¹ Lux Kálmán, aki a kérdéssel elsők foglalkozott, a maradványok zömét a 13. század első harmadára keltezi, kiemelve, hogy van olyan részletmegoldás, amely az 1220-as évek előtt szerinte nem fordul elő (Árpádkori építészeti maradványok Óbudán. Kny. Magyar Mérnök-és Építész Egylet Közlönye 1916, 28–29. sz. 8–9. o.) Csemege József (Hol állott egykor az óbudai királynői vár? Magyar Mérnök-és Építész Egylet Közlönye 77 (1943) Értekezések, beszámoló V.) a stíluskritikai érveket figyelembe véve szintén a 13. század első harmada mellett foglalt állást (38. o.), majd — történeti adatokra hivatkozva — 1223–1241 között jelölte meg az építkezés időpontját (43. o. 20. j.). Gerevich László a történeti adatok alapján eléggé tág — 1212–1301 közötti — időhatárokat állapít meg (Magyarország műemléki topog-

ráfája. Szerk. Dercsényi D. VI. Budapest műemlékei II. Szerk. Pogány F. Bp., 1962, 372. o.), majd stíluskritikai alapon a 13. század első harmadának végére helyezi az építkezést (uo. 380. o.) Végül Dercsényi Dezso (A magyarországi művészet története. Szerk. Fülep L. I. A magyarországi művészet a honfoglalástól 1800-ig. Szerk. Dercsényi D. Bp. 1964³, 73–75. o.) az óbudai várat az 1220 körüli évekre keltezi, és egy—Pannonhalman is működő—ciszterci műhelynek tulajdonítja. A felsorolt véleményeket alapul véve, az építkezés időhatárait az 1210–1235 közötti időszakban rögzíthetjük, ami azt jelenti, hogy az óbudai műhely munkássága részben, vagy egészében párhuzamosan zajlott a veszprémiével, illetve azt csak kevéssel előzhette meg.

⁵² vö. Gyürky i. m. 378. o. L. még ifj. Csemegi J.: Az óbudai amfiteátrum ásátása alkalmával előkerült középkori faragványok. Magyar Mérnök-és Építész Egylet Közlönye 77 (1943) 124. o. és 1/3. ábra.

⁵³ L. Lux K. i. m. 4. és 16–18. ábra. A 4. ábrán látható gyémántmetszéses töredéket Lux (i. m. 9. o.), és nyoman Csemegi is (i. m. 10. jegyzet) az 1270 körüli évekre keltezi, amit nem tudok elfogadni. Erre a formai megoldásra többek között a gyulafehérvári székesegyházban is számos analógiát találhatunk a 13. század első feléből (vö. Entz i. m. 29, 104, 105, 132, 137, 146, 149, 168, 171. kép és 83–87. o.).

⁵⁴ Gyürky i. m. 12 kép és XX/2. tábla, vö. Tóth i. m. 11. jegyzet.

⁵⁵ A bibósz fejezetek alapos topológiai vizsgálata mindaddig nem került sorra, így ilyen apró eltérésekből egyelőre nem lehet távolabbi következtetéseket levonni. Ennek ellenére nem látjuk szükségletnek e jellegzetesség megemlítését, amely esetleg stílusajánlatokkal is összefügg. Az utóbbi típusú l. pl. Entz i. m. 120, 146–147, 154, 170. kép. A két típus együtt fordul elő pl. Kalocsán: Entz G.: A kalocsai székesegyház faragványai. A Szépművészeti Múzeum Közleményei № 28. Bp., 1966, 23–24. ill. 26. kép.

⁵⁶ Példák attikai külső lábázata: Gyulafehérvár (Entz i. m. 17. kép és 18. o., 25. kép és 20. o.), Ják (Bogyay T.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna. Szombathely, 1943, 6. kép és 17. o.), Sopronhorpács (Az északi hajófal. A részlet tudomáson szerinti, közölten; bővebb leírás nélkül említi Dümmerling Ö.: A sopronhorpácsi román kori templom helyreállítása. Műemlékvédelem V (1961) 199. o.) Belpátfalva (Gergelyffy A.: Belpátfalva. Bp., 1960, 10. o. és 5. kép) Az éltagozásnál feltűnő hullámos profilmegoldás szintén előfordul Gyulafehérváron, a déli kapun (Entz i. m. 8. kép); eltérő arányokkal és bizonytalanabb módon pedig az esztergomi palota kettős kapuján (Gerevich T.: Magyarország románkori emlékei. Bp., 1938, CXLI/3–4. tábla). A háromkaréjos pillér a veszprémiével azonos szerkezetben, külső faltagolóként bukkan fel a jáki északi mellékhajón (Bogyay i. m. 5, 7. kép, 18. o.), Zsámbékon pedig a főhajó boltozatát hordozza (Lux G.: A zsámbéki templomrom. Bp., 1939, 48. kép). A háromkaréjos lezáris első példái ivsorokon (Zsámbék: Lux i. m. 56, 57, kép; Ják; Bogyay i. m. 14. kép), ivsorokkal rokon jellegű szoborfülkéken (Ják: Bogyay i. m. 21. kép), kapuívmezőkön (Bogyay i. m. 17, 18. kép, Gerevich i. m. LXXXVII, CCXIV, CCXV. tábla) tűnnek fel. Alkalmazzák kisebb fülkelezárisoknál is (Árpás: Magyarország műemléki topográfiája. II. Győr-Sopron megye műemlékei. I. (Szerk. Dercsényi D.) Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 449. és 450. kép)

Figyelemreméltó a szegedi egykori Szent Demeter-templom ikerablakait befoglaló fülkeforma háromkaréjos lezárisa is (Gerevich i. m. LXIV. tábla). A motívum eddig ismert első nagyobb léptékű alkalmazása a gyulafehérvári székesegyház északi mellékszentélyének belső vakárkádsora volt (Entz i. m. 129, 153, 154. kép), amelyet Entz Géza a jáki műhely ottani működésével hozott összefüggésbe, és a tatárjárás utáni évtizedre keltezett (uo. 88–90. o.). Mint láttuk, Veszprémben — hasonló léptékben — kétségtelenül a tatárjárás előtt bukkant fel a motívum. Ez azt jelenti, hogy a forma késősége önmagában véve egyáltalán nem indokolja Entz keltezését, amelynek bizonytalanságát egyébként ő maga is érezte (vö. uo. 106. jegyzet). Nem kívánunk itt Entz további érveinek részletes vizsgálatára kitérni, csupán azt jegyezzük meg, hogy az ugyanezen a mellékszentélynek a külső oldalán levő, nem kevésbé fejlett formákat mutató fríz minden további nélkül a tatárjárás előtti periódushoz sorolja (85–87. o.). A külső és belső díszítés különválasztását sem építésztechnikai, sem egyéb okokból nem tartjuk indokoltnak, ezért a vakárkádsor keltezésének helyességét kétségesnek érezzük. A jáki műhely gyulafehérvári működésének kérdése ilyen körülmények között — véleményünk szerint — revízióra szorul.

Addig is, amíg ez meg nem történik, valószínűnek tartjuk, hogy a motívum Veszprémben és Gyulafehérvárott nagyjából egyidőben — a tatárjárás előtti évtizedben — került alkalmazásra.

- ⁵⁷ A „jáki kör” kifejezéssel elsősorban azt a sajátos plasztikai stílust kívánjuk jelölni, amelyben lombard, rajnavidéki és normann elemek keverednek, és amelynek két legkiemelkedőbb gyűjtőhelye Ják és Lébény. Ettől teljesen függetlenül magán a jáki templomnál is találunk olyan megoldást, amely szoros rokonságra utal a Szent György-kápolnával: az északi mellékhajó kívül hármas oszlopokozattal tagolt falára gondoltunk, ahol a lábázat profíljá, továbbá a lábázat és a pillér kapcsolata is a veszprémi formákra emlékeztet (vö. 56. jegyzet). Ez a faltagolás Jákon az építkezés legelső fázisában készült, tehát időben megelőzte a „jáki kör” plasztikai stílusának kibontakozását. Az első fázisnak megfelelő plasztikai stílust nem is ismerjük, minthogy biztosan meghatározható emléke csupán kettő van (a mellékhajó keleti végén levő ivsor-alátámasztó oszloptörzs levéldíszes fejezete és gyámja), és ennek hiányában a fenti rokonságból bajos lenne további következtetéseket levonni. (A jáki periodizációra vonatkozóan I. Bogyay i. m. 13–15. o.). Mindenesetre megjegyzendők tartjuk, hogy a pusztá kronológiai adatok — a jáki építkezés megindulása a Szt. György-kápolna építése előtti évtizedre esik (Dercsényi i. m. 94. o.) — nem zárják ki egy esetleges műhelyösszefüggés lehetőségét.
- ⁵⁸ A homlokív profílját és nézetrajzát I. Szakál E.: Jelentés a belpátfalvi munkálatokról. Műemlékvédelem III (1959) 7–8. kép.
- ⁵⁹ Esztergom: Gerevich i. m. 56. o. és LIV. tábla. — Óbuda: Lux K. i. m. 5. o. és I. kép. — Pannonhalma: H. Gyürky K. — Gergelyffy A. — Kőfalvi I. — Sedlmayer J.: A pannonthalmi kerengő és kolostorudvar helyreállítása. Arrabona 5. Győr 1963, 139–140, 142–143, 153, 159. o., 20–23. és 28–29. kép. — Kalocsa: Entz i. m. 141. o.
- ⁶⁰ Gergelyffy i. m. 3–4., kép.
- ⁶¹ uo. 15. és 21. kép.
- ⁶² Esztergom: Gerevich i. m. XXV. és XXVI. tábla. — Ócsa: Magyarország műemléki topográfiája V. Pest megye műemlékei (szerk. Dercsényi D.) II. Bp., 1958, 544. és 550. kép. — Kerc: Entz G.: A kerci (cirtai) cisztercita építőműhely. Művészettörténeti Értesítő XII (1963) 7. kép. — Gyulafrátót: Pámer N.: A gyulafrátóti középkori monostor feltárása. I. kép. (L. e. kötetben.) — Óbuda: Budapest műemlékei. II. (vö. 51. j.) 316. kép. A kérdéses szentélyzáródest Csemegi (51. jegyzetben i. m. 38. o.) egykorúnak, Gerevich L. (i. m. 374. o. későbbinek tartja a későromán építkezésnek).
- ⁶³ Gergelyffy i. m. 15, 16, 18, 28, 30., kép.
- ⁶⁴ A. Gergelyffy: L'église abbatiale de Belpátfalva. Acta Historiae Artium IV (1959) 257. o.
- ⁶⁵ Naumburgban a kripta-előter lábázatain és a keletről számított második északi és déli hosszéppillér főhajó felé néző féloszlopának lábázatain, Magdeburgban a déli kereszthajó kapuzatának egyes lábázatain bukkan fel a motívum (Magdeburgban — kevésbé tiszta formában — a szentélykörüljáró egyes lábázatain is észlelhető).
- ⁶⁶ A magdeburgi dóm megfelelő részleteit H.-J. Mrusek (Drei deutsche Dome. Dresden, 1963, 38–40. o., alaprajz: 37. o.) egy 1220–32 közötti építési periódushoz köti. Naumburg keltezése bizonytalanabb. G. Dehio (Geschichte der deutschen Kunst. Leipzig, 1930, szövegkötet 270. o.) az építkezést 1200–1240 közé teszi, a kriptaelőter falához hozzáépülő keleti Lettnert pedig az 1225 körüli évekre keltezi (uo. 271. o.). L. Manikowski (Der Naumburger Dom. Architektur und Plastik. Dresden, 1956, 15. o.) szerint a keleti részek a kriptaépitéssel 1200–1220 között épültek, a felszentelés 1242-ben történt. E. Schubert (Führer durch den Naumburger Dom. Berlin, 1964, 8. o.) a kripta előterét 1223–1236 közé, a déli kereszthajó kapuját az 1220-as évekre keltezi.
- ⁶⁷ Ez a rokonság eddig elsősorban a jáki és gyulafehérvári építkezésekkel kapcsolatban került szóba. A háború előtti szakirodalom konkrét összefüggést tételezett fel (Gerevich i. m. 167. o., Bogyay i. m. 92–93 o.); az utóbbi két évtizedben, elsősorban kronológiai érvekre hivatkozva, ezt általában tagadják, és a közös eredőjű, párhuzamos fejlődés mellett foglalnak állást kutatóink (Dercsényi i. m. 100. o., Entz i. m. 113. o.). E mellett szólnak — mint láttuk — legfrissebb adataink is.
- ⁶⁸ R. K. Donin: Die Bettelordenskirchen in Österreich. Baden b. Wien, 1935, 139, 141. és 153. kép.
- ⁶⁹ uo. 97–98. o.
- ⁷⁰ Dercsényi i. m. 102. o.

Függelék

1967. nyarán, a kézirat lezárása után, az OMF soproni közszobrászcsoportja megkezdte a Szentháromság-szobor restaurálását. E munka során az alapozásból újabb faragott kövek kerültek elő, amelyeket pótlólag jegyzékbe vettem. E faragványok jegyzékét itt közlöm, folytatólagos sorszámmal:

92. Félköríves ablakzáradék. 60×35×15, nyílás szélessége 17. Románkori.
93. Pálcatagos saroktagozat (?) töredéke. 45×16×16,5. Románkori (?)
94. Élszedett ajtószárkó. 106×27×26. Gótikus.
95. Vörösmárvány padlóburkolat-darabok és oltármenza-töredékek. 38 db. A padlóburkolat-darabok vastagsága 7–8 cm, egy ép négyszögletes példány 44×44 cm-es, egy másik háromszögletű oldalhosszai: 43,

ill. 30, 31 cm. Az oltármenza-töredékek egyikén négyszögletes mélyedés maradványa: a töredékek szegélye sima függőleges, vagy lemez-rézsű profilú; egy esetben a függőleges lemezhez rézsűs lemez közötti sekély horony csatlakozik. Vastagságuk átlag 8–10 cm, méreteik különbözők. Gótikus.

96. Szárkó (?) félkész darabja, kifaragásra nem került horonnyal. 90×24×24. Középkori.
97. Faragott kő töredéke, egyik oldalán lemez-rézsű profíllal, másik oldalán négyszögletes mélyedés maradványával. 46×32×22. Középkori.

A 95. sz. alatt közölt faragványok minden valószínűség szerint a székesegyházból származnak, a többi eredete kérdéses.

Eine Bauhütte des 13. Jahrhunderts in Veszprém

Eine kleine Gruppe von Werkstücken aus der spätromanischen Periode im Lapidarium des Museums von Veszprém lenkt die Aufmerksamkeit durch die vollkommene Übereinstimmung der Profilausbildung und Abmessungen auf sich. Die Steine sind — bis auf einen — in den letzten Jahren zum Vorschein gekommen. Unter ihnen sind vier Stücke am charakteristischsten: zwei Doppelkleeblattbogenstücke aus hellgrauem Kalkstein, je aus einem gemeinsamen Fuss emporwachsend, sowie zwei geformte Quadersteine aus rotem Sandstein, die den Zwischenraum der sich verästelnden Bogenstücke ausfüllen. Diesen schliesen sich drei weitere Steine an, wo die Eckprofilierung des Kleeblattbogens geradlinig erscheint, die Annahme rechtfertigend, dass sie zu dem den Bogen unterstützenden Vertikalglied gehörten.

Die Steine gehörten zweifellos zu ein-, zwei- oder mehrfach gekuppelten Öffnungen, die an beiden Seiten von — dem Kleeblattförmigen Abschluss entsprechend gegliederten — Pfosten begrenzt, während die mittleren Teilungen durch Säulen geschaffen waren. Über dem Abschluss — mindestens an einer Seite der Mauer — zog sich eine polychrome Wandfläche entlang. Da die Eckprofilierung bei der Kämpferlinie sich nicht ändert, ist die Wahrscheinlichkeit einer mehrgliedrigen Arkadenreihe gering; die Möglichkeit eines geschlossenen Öffnungskomplexes, der ein-, zwei- oder höchstens dreifach geteilt war, liegt viel näher.

Auf Grund der Prüfung von den Oberflächen, Abmessungen usw. der verschiedenen Bestandteile stellt es sich heraus, daß hinsichtlich der Öffnung auch andere, unbekannte Glieder in Betracht gezogen werden müssen. Es ist sehr wahrscheinlich, daß diese aus der Wandfläche vorspringende Stützen waren, die das Öffnungskomplex flankierten, und die mit der Wandflucht zusammenfallenden Flächen der mit Eckprofilierung versehenen Laibungssteine zum Teil verdeckten, während das freigelassene Stück ebenso breit war, wie die an den Doppelbogenstücken ausgearbeiteten ähnlichen Streifen. Neben der Eckprofilierung lief also ein Streifen von gleichmässiger Breite entlang; beide zusammen bildeten die unmittelbare Umrahmung der Öffnung. Das Vorkommen der vorspringenden Stützen gibt dazu Anlaß, eine gewisse Jocheinteilung vorauszusetzen.

Die Ausgestaltung der Doppelbogenstücke lässt keinen Zweifel darüber, dass die Öffnungen niemals schließbar waren, und ihre unmittelbare Umrahmung nach innen und nach außen identisch war.

Weitere Elemente der Rekonstruktion können nur hypothetisch bestimmt werden. Die polychrome Wandfläche über dem Abschluß läßt es vermuten, dass die Öffnungen an einer Fassadenfront ausgestaltet wurden. Da die Abgrenzung solcher (polychromen) Wandflächen durch lauter Bogenlinien schwer vorstellbar ist, liegt die Annahme vor, die Flankierstützen der Fassade waren nicht durch Bögen verbunden, sondern reichten bis zum Gesims des Gebäudeteiles hinauf. Die Oberflächenbehandlung des Sockelstückes der Laibung läßt vermuten, mit den verspringenden Stützen sei sowohl innen als nach außen zu rechnen, was wiederum auf ein System mit äußeren Strebepfeilern und innerer Wölbung deutet. Mit Rücksicht auf die bekannten mittelalterlichen Raumtypen sind daher die Öffnungen in erster Reihe als Kuppelfenster eines Kreuzganges oder einer Vorhalle vorstellbar.

Die verschiedene Profilführung und somit auch Auflegungsfläche der Doppelbogenstücke weist auf zweierlei — durch Doppelsäulen bzw. durch einen Kämpfer und eine einfache Säule verwirklichte — Unterstützung. Die zweierlei Unterstützung innerhalb derselben Einheit ist nur im Falle von viergliedrigen Öffnungen vorstellbar (mittlere Teilung durch Doppelsäulen). In diesem Falle sollte den obenerwähnten Raumtypen gemäß mit einer ungewöhnlich grossen Jochausbreitung gerechnet werden, wonach

es wahrscheinlicher erscheint, daß sich die zweierlei Lösungen der Unterstützung innerhalb mehrerer, sich aneinander reihenden zwei- oder dreigliedrigen Öffnungen rhythmisch abwechselten.

Auf Grund der ausführlichen Prüfung der Provenienz der Werkstücke sollten die ehemaligen Fenster an der Kathedrale, oder an einem davon nördlich gelegenen Gebäude gewesen sein. Obwohl ein Fund von 1907 (ein rundbogiges Portal an der Wand des nördlichen Nebenschiffes der Kathedrale, dessen Profil nach der Beschreibung mit der Eckprofilierung der Kuppelfenster übereinstimmt) Anlaß geben könnte, uns die Öffnungen in der Mauer des nördlichen Nebenschiffes vorzustellen, ist die Wahrscheinlichkeit dafür sehr gering. Ebenso wenig kann man über die einstige Vorhalle der Kathedrale, die architektonisch vollkommen unbekannt ist, Sicheres behaupten.

Nördlich von der Kathedrale sollte zunächst das gemeinsame Kapitelhaus in Betracht gezogen werden, das schon in den 1180er Jahren erwähnt wird und am Ende des 14. Jahrhunderts noch gebraucht wurde. Innerhalb dieses Gebiets wurde im Jahre 1957 die St. Georg-Kapelle freigelegt, in der nach dem Bericht von mehreren Urkunden aus dem 14.—15. Jahrhundert Kapitelversammlungen gehalten wurden. Im 18. Jahrhundert baute man nördlich von der Kapelle das neue Seminargebäude auf, das vielleicht auch seiner Lage nach als eine Fortsetzung der schon im 13. Jahrhundert neben dem Kapitel fungierenden juristischen Hochschule betrachtet werden kann. Nach dem Zeugnis der letzteren Angaben sollte das in den Urkunden erwähnte Kapitelhaus wirklich auf diesem Gebiete gestanden sein. Die sekundäre Funktion der St. Georg-Kapelle weist eventuell darauf hin, daß das Kapitelhaus an einem Kapitelsaal gemangelt hatte, und so auch kein vollkommenes Klosterquadrat bildete. Für das mittelalterliche Bebautein des Gebiets liefern übrigens die im Keller des ehemaligen Seminargebäudes befindlichen, sowie die auf der Grabungsfläche von 1957 zum Vorschein gekommenen, wenigstens zum Teil aus dem Mittelalter herrührenden Mauerreste, einen Beweis.

1965 wurde in der Mauer der einstigen Benediktinerkirche von Tihany ein Stein gefunden, dessen Gliederung und Abmessungen mit denen der Laibungssteine der Kuppelfenster von Veszprém völlig übereinstimmen. Dasselbe wurden in den Mauern des Klostergebäudes Fragmente von Doppelsäulenbasen und einem dazu gehörigen Säulenschaft gefunden, deren Abmessungen genau der Auflegungsfläche eines Doppelbogenstückes von Veszprém entsprechen. Diese Funde zeugen davon, daß die Veszprémer Kuppelfenster—Werkstatt auch in Tihany tätig sein sollte, wo sie — wohl im Kreuzgange des Klosters — in vieler Hinsicht mit denen von Veszprém übereinstimmende Öffnungen anfertigte.

Die Kenntnis der Basenfragmente von Tihany ermöglichte das Verstehen eines kleinen Fragments von Veszprém, das ebenfalls einer Doppelsäulenbase gleicher Dimension, und demnach sehr wahrscheinlich auch den rekonstruierten Kuppelfenstern von Veszprém zugehörte. Die Ränder des Eckblattes an diesem Fragment setzen sich in spiralförmig ausbiegenden, eingeritzten Linien fort, was auch bei den Basen der St. Georg-Kapelle ein charakteristisches Motiv ist. Daraus kann die unbezweifelbare Folgerung gezogen werden, daß die St. Georg-Kapelle und die Kuppelfenster Werke derselben Bauhütte sind. Die Bauhütte, die an mehreren kleineren Einheiten arbeitete, scheint im vorliegenden Zeitraum an einer ausgedehnten lokalen Bautätigkeit teilgenommen haben.

Die kunsgeschichtliche Stellung der Bauhütte hatte in Zusammenhang mit der St. Georg-Kapelle schon Katalin H. Gyürky festgelegt, ohne ihre lokale Bedeutung erkannt zu haben. Auf Grund der jüngst erworbenen Angaben kann ein weiterer Schritt getan werden. Hinsichtlich der ganzen Tätigkeit der Bauhütte kann die Datierung von

Gyürky (1220—1240) auch weiterhin aufrechterhalten werden; innerhalb dieses Zeitraums soll die Kapelle — auf Grund der Analogie der im Erdgeschoss des Turmes der Kirche von Felsőörs befindlichen Steinbank- und Dienstlösung, die den Einfluss der St. Georg-Kapelle spiegelt — im Jahrzehnt 1225—1235 entstanden sein (im Kirchturm von Felsőörs fand vor 1244 eine Kapellenweihe statt; demnach soll der Turm in den Jahren vor dem Tatarenzug — 1241 — erbaut worden sein).

Angesichts dieser Daten hat es keinen Sinn nach einem direkten Zusammenhang mit der königlichen Werkstatt von Esztergom zu suchen, da an dem wichtigsten königlichen Bau dieser Periode, der Burg von Óbuda, schon eine viel entwickeltere Werkstatt von einer davon zweifellos verschiedenen Zusammensetzung gearbeitet hat. Die Detaillösungen dieser Werkstatt sind zwar zum Teil mit denen von Veszprém verwandt, im Ganzen genommen aber geben sie ein abweichendes Bild. Ebensowenig kann man konkrete Verknüpfung mit dem Kreise von Ják entdecken, dessen reiche, mit figuralen, pflanzlichen und normannischen Motiven gefüllte Plastik in Veszprém fehlt. Dabei ist aber eine beachtenswerte Tatsache, daß die Wandgliederung des nördlichen Nebenschiffes von Ják, die aus einer dem obenerwähnten plastischen Material vorangehenden Periode stammt, eine Dienst- und Sockellösung aufweist, die auch bei der St. Georg-Kapelle von Veszprém auftaucht.

Die nächsten Parallelen könnten vielleicht im Ordensmaterial der zisterziensischen Frühgotik, namentlich an der Kirche von Belpátfalva bzw. an den spärlichen Resten ihres zerstörten Kreuzganges entdeckt werden. Das

plastische Material weist jedoch auch hier darauf hin, daß es sich nicht um dieselbe Werkstatt, sondern um parallele Richtungen gemeinsamer Wurzel handelt. Diese Annahme wird auch durch die Datierung von Belpátfalva unterstützt: der Bau begann mit dem Kloster nach 1232, also war zum Teil gleichzeitig mit der Tätigkeit der Werkstatt von Veszprém im Gange.

Nur andeutungsweise seien noch zwei ausländische Parallelen erwähnt.

Erstens: Das obenerwähnte charakteristische Eckblattmotiv der St. Georg-Kapelle taucht auch an den Kathedralen von Magdeburg (südliches Querschiffportal) und Naumburg (Vorkrypta; zweites Langhauspfeilerpaar von Osten) auf. Die in Frage stehenden Bauteile datiert man auf die 1220-er-30er Jahre — eine neue bestätigende Angabe für den Standpunkt der ungarischen Forschung, laut dessen die ungarische Entwicklung mit der von Mitteldeutschland parallel ablief.

Zweitens: Die innere Dienstlösung der Nebenapsiden der Dominikanerkirche von Friesach zeigt ebenfalls eine Verwandtschaft mit den entsprechenden Teilen der St. Georg-Kapelle. Sollte die Datierung der Apsiden (nach Donin zwischen 1251—58) richtig sein und die Verwandtschaft auf einer konkreten Verbindung beruhen, so würde eine weitere Angabe dafür zeugen, dass nach dem Tatarenzug, infolge der Auswanderung nicht nur der Werkstatt von Ják, sondern auch von anderen ungarischen Werkstätten, in Österreich ein bedeutender ungarischer Einfluß zur Geltung gekommen sei.

Sándor Tóth

Un chantier de construction à Veszprém au XIIIe siècle

Un petit groupe de moulures en style roman fleuri, gardées dans la Galerie de monuments de pierre du Musée Bakonyi de Veszprém appellent l'attention par la parfaite identité de leurs chantournages, de leurs proportions, etc. En somme sept pierres entrent en ligne de compte: deux fragments d'arcs doubles trilobés, deux pierres de murage en grès rouge remplissant l'intervalle des extrados des deux arcs, et trois autres pièces dont deux chantournées, ayant servi le soutènement vertical et qui ont les mêmes compartimentages que les arcs.

La comparaison des moulures révèle au premier coup d'oeil que ces pièces appartenaient à une (ou des) baies de conjugaison double ou multiple, laquelle baie était encadrée par des éléments verticaux dont les compartimentages étaient identiques avec ceux de l'arc trilobé, tandis que des colonnes en ont fait les divisions médianes. La couleur rouge du remplissage des extrados porte à croire qu'au-dessus de la clef il y avait un panneau polychrome. Le caractère et les conjonctions des moulures révèlent qu'il ne s'agissait pas d'une longue galerie, seulement d'un groupement autonome d'ouvertures de deux, trois, ou de quatre parties au maximum.

L'analyse plus détaillée des moulures nous permet de croire que les ouvertures libres (sans dispositions de fermeture) étaient de l'extérieur et de l'intérieur flanquées de supports verticaux saillants qui ont laissé libre sur le fronton du soutènement une bande aussi large que celle que nous voyons sur les pierres de clef arquées. La polychromie et les supports verticaux prouvent que ces ouvertures ont appartenu à un édifice voûté à l'intérieur, et appuyé de l'extérieur par des contreforts, et dont le fronton était polychrome. Donc parmi les configurations spatiales connues au Moyen Age, vu des baies géminées, c'est avant tout à un périodrome ou à un portique que nous pouvons penser.

On ne peut pas définir sans conteste le nombre des pertes des ouvertures. Bien que la ligne du chantournement des pierres arquées montre une différence qui permettrait deux solutions de partage (à un ou à deux colonnes), et cette dup-

licité du partage serait imaginable plutôt dans une ouverture quadrupartite, vu les dimensions insolitement grandes d'une telle ouverture, il est plus admissible qu'il s'agit des fenêtres géminées ou triplées.

En examinant la provenance des pierres, on peut prouver qu'elles viennent de la cathédrale de Veszprém, ou d'un édifice qui se trouvait au nord de cette cathédrale. Cet édifice pourrait être le bâtiment médiéval du chapitre dont parlent des documents écrits. Nous savons également que les réunions du chapitre ont eu lieu plusieurs fois dans la chapelle St. George, mise à jour en 1957, au nord de la cathédrale. Dans la cave de l'édifice en style baroque qui occupe de nos jours le lieu en question, on a pu constater qu'il garde un sous-oeuvre plus ancien, construit au Moyen-Age.

Au cours de la restauration de l'ancienne église abbatiale et du cloître bénédictins à Tihany, on a retrouvé récemment des pierres qui correspondent exactement par leur proportions et dispositions aux fenêtres jumelées de Veszprém. Ce fait rend d'une part indiscutable que les maîtres du même chantier ont travaillé à Tihany et à Veszprém et d'autre part les débris du socle des colonnes jumelées découverts à Tihany nous ont permis de compléter la reconstruction des fenêtres jumelées de Veszprém avec du fragment de socle qui par ses mesures et formes correspond exactement à ceux trouvés à Tihany. Ces fragments sont remarquables par le fait que leurs feuilles de coin, au bout recourbé et ornées d'entailles sont identiques avec celles de certains socles de la chapelle St. Georges.

Nous pouvons dater la chapelle St. Georges — oeuvre la plus importante connue jusqu'ici de ce chantier — en partant de l'église de la prévôté de Felsőörs où la disposition de la banquette et des pilastres du bas de l'oratoire de la tour — bénie avant 1244 — reflète l'influence de la chapelle St. Georges. Etant donné que la tour fut construite selon toute probabilité avant l'invasion des Mongols (1241), nous pouvons dater la construction de la chapelle de la décennie entre 1225 et 1235, et ainsi nous pouvons accepter

la datation déjà établie qui fixe l'activité du chantier entre 1220 et 1240.

D'après notre avis, ce n'est pas dans les constructions royales qu'il faut chercher en Hongrie les parallèles les plus proches du style de ce chantier, mais dans les bâtiments de l'Ordre de Citaux (Bélapátfalva). Une certaine parenté se montre même entre la répartition extérieure du mur de la nef latérale nord de l'église de Ják et celle de la chapelle St. Georges. Dans le cas de Bélapátfalva, il s'agit également des phénomènes parallèles, ayant une origine commune, mais non pas du même chantier. (La construction de l'église et du cloître de Bélapátfalva a été entreprise en 1232).

Quoique des recherches ultérieures soient encore indispensables pour éclairer les rapports avec l'étranger, nous pouvons noter pourtant que certains éléments du style du chantier de Veszprém (socles, feuilles de coin) sont parallèles avec les formes paraissant dans les grandes cathédrales de l'Allemagne Centrale (Naumbourg, Magdebourg), tandis que les dérivations de ce style se retrouvent peut-être en Autriche (Friesach, choeurs latéraux de l'église domini-caine.)

Sándor Tóth

Строительная мастерская XIII века в Веспреме

Среди каменных памятников, хранящихся в лапидарии Баконьского музея небольшая группа камней обращает на себя внимание своим идентичным профилем, размерами и т. д. Речь идет всего о семи камнях: две двойные, имеющие общее назначение трилопастные части арки; два кладочных камня из красного песчаника; три камня, служивших для вертикальной подпорки и соответствующих по своему распределению, размерам вышеупомянутым арочным камням два из них профилированные.

Сопоставление этих тесанных камней с первого мгновения выдает, что они относились к двойному или сочлененному из многих элементов входному отверстию, заключительной частью которого являлись два одинаковых трилопастных камня, покоящихся на соответствующих им вертикальных элементах, в то время как среднюю часть составляли колонны. Заполнение арки красного цвета камнями — признак того, что над замком свода тянулась полихромованная стена. Характер и связь этих тесанных камней позволяют заключить, что здесь речь идет не о длинном ряде арок, а о двойном, тройном, в крайнем случае состоящем из четырех частей арочном входном проеме.

При более тщательном исследовании тесанных камней напрашивается наиболее вероятное предположение, что свободные проемы фланкировались изнутри и снаружи выступающими подпорками; размер пространства между этими вертикальными подпорками соответствовал размеру наших камней, составлявших заключительную часть свода. Полихромия и подпорки вместе указывают на то, что проем принадлежал зданию, внутри сводчатому, снаружи усиленному подпорками, фасад же здания был многоцветным. Все вышесказанное, а также известные типы строений средних веков со спаренными, двойными окнами дают возможность заключить, что в данном случае речь идет о крытой галлерее или вестибюле.

Количество секций проема нельзя установить безошибочно. Хотя и профилирование камней показывает такую разницу, которая указывает на парное распределение (простой двурочный проем), которое скорее всего можно представить как часть, входящую в проем, состоящий из четырех секций, но благодаря таким необычно большим размерам проема, более правильно предположить наличие в данном случае спаренных или строенных окон.

При определении происхождения камней в основном можно доказать, что они принадлежали веспремскому собору или зданию, расположенному к северу от него. Последний, вероятно был зданием

капитула, о существовании которого свидетельствуют письменные источники. Известно также и то, что капитульные собрания во многих случаях проводились в расположенной к северу от собора часовне св. Георгия, раскопанной в 1957-м году. На данной территории в настоящее время находится здание типа барокко: при исследовании подвала здания обнаружено, что там сохранились остатки средневековых стен.

В последнее время при реставрации монастыря бенедиктинского аббатства в Тихани были обнаружены камни, по своим размерам и распределению соответствующие вышеописанным веспремским. Это с одной стороны делает неоспоримым тот факт, что в Тихани действовала такая же мастерская, что и в Веспреме, с другой стороны — дало возможность при реконструкции веспремских парных окон остатки каменных подпорок дополнить обломками, которые по форме и размерам точно соответствуют друг другу. Находка эта значительна и потому, что загибающиеся резные линии на углах камней полностью аналогичны некоторым цоколям часовни св. Георгия.

Датировку главного творения мастерской — часовни св. Георгия — мы производим на основании фельшёршской церкви, где у освященного до 1244-го года башенного придела техническое решение основания колокольни (выступ и опора) отражает влияние часовни св. Георгия. Так как колокольня, по всей вероятности, была построена до татарского нашествия (1241), то строительство часовни можно отнести к десятилетию между 1225-м и 1235-м годами. Таким образом, ранее принятая датировка деятельности мастерской (1220—1240 гг.) остается в силе.

По нашему мнению, ближайшими параллели стиля мастерской в Венгрии надо искать не среди королевских строительных сооружений, а в материале ордена цистерцианцев (Беллапатфалва). Определенное родство замечается и между северным нефом якской церкви и наружной разбивкой стены часовни св. Георгия. Однако, в данном случае речь может идти не о взаимосвязи мастерских, а о параллельных явлениях (строительство церкви и монастыря в Беллапатфалве было начато в 1232-м году).

Хотя для выяснения заграничных связей необходимы дальнейшие исследования, надо упомянуть, что отдельные элементы стиля веспремской мастерской (цоколь, угол свода) идентичны формам, встречающимся у церквей центральной части Германии (Наумбург, Магдебург), а прямое продолжение стиля, вероятно, можно найти в Австрии (Фризах, боковые святилища доминиканской церкви).

Шандор Тот